

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Просторова компетентність учнів (на прикладі вивчення
розділу «Україна в роки Другої світової війни» в 10 класі)»»**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ.....	6
1.1. Сутність понять "компетентнісний підхід", "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність" у світлі сучасної освітньої парадигми.....	6
1.2. Формування предметних компетентностей школярів.....	11
1.3. Поняття просторової компетентності школярів на уроках історії.....	29
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ.....	33
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР».....	39
3.1. Формування історичних компетентностей на уроках історії.....	39
3.2. Методика використання карт в процесі формування просторової компетентності на уроках історії при вивченні теми «Українські землі часів Другої світової війни: територіальний вимір».....	46
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

У сучасному світі важливим є вміння застосовувати теоретичні знання у реальному житті. Ще наприкінці 80-х років минулого століття експертами Міжнародної організації праці було зроблено акцент на поняття «компетентність», оскільки вони вважали, що це є вимогами ринку праці і випускники освітніх закладів мусять їх знати.

В шкільній освіті компетентність виступає як певний зв'язок двох видів діяльності учнів: сьогодишньої – освітньої та майбутньої – практичної. Саме тому актуальним є вивчення даного аспекту, розуміння його важливості в сучасній історичній освіті. Тому при вивченні шкільного курсу історії важливим є формування в учнів предметних компетентностей, а саме хронологічної, просторової, інформаційної, мовленнєвої, логічної, аксіологічної.

Формування просторової компетентності учнів шляхом застосування на уроках картографічних джерел набуває першочергового значення, адже історія – це навчальна дисципліна, у процесі вивчення якої події розглядаються і в просторі, і в часі.

У більшості випадків історичні події можуть бути правильно зрозумілими лише у зв'язку з вивченням територіального виміру питання. Створення в учнів правильних уявлень про місце, де відбувалися історичні події, має не менш важливе значення, ніж вироблення уявлень про розвиток подій у часі. Територія є ареною всіх історичних подій і умови місцевості нерідко визначають їх перебіг.

Тому акцентуємо, що при систематичному використанні картографічних матеріалів формується просторова компетентність. Картознавчі знання, уміння та навички успішно формуються тільки в практичній діяльності, і важливою при цьому є роль вчителя. Історична карта не тільки містить інформацію про об'єкти і явища, але й є наочним посібником. Саме тому при вивченні питання про формування предметної компетентності актуальним є питання про

територіальний вимір історичних процесів і роль учителя при їхньому вивченню.

Предметом дослідження є закономірності формування просторової компетентності школярів в процесі опрацювання розділу «Україна в роки Другої світової війни» в 10 класі на уроках історії України.

Об'єктом дослідження є просторова компетентність учнів, що формується в процесі опрацювання вказаної теми на уроках історії України.

Метою даної роботи є дослідження просторової компетентності школярів на уроках історії при вивченні теми «Українські землі в роки Другої світової війни».

Виходячи із означеної мети, авторкою дипломної роботи визначено наступні **завдання**:

- дослідити формування предметних компетентностей школярів;
- проаналізувати поняття просторової компетенції школярів на уроках історії;
- розглянути методику використання карт для розвитку просторової компетенції на уроках історії;
- проаналізувати застосуванням карт для розвитку просторової компетенції на уроках історії при вивченні теми «Українські землі в роки Другої світової війни: територіальний вимір».

Хронологічні рамки дослідження складають другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Нижня межа позначена закінченням Другої світової війни і початком виходу в світ праць, в яких піднімалася вказана тематика. Верхня межа окреслюється сучасним періодом, який позначений опрацюванням означеної проблематики в закладах середньої освіти із застосуванням компетентнісного підходу як важливого елементу навчання.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, всебічності, об'єктивності та наукового вивчення. Відповідно до поставленої мети і завдання дипломної роботи, нами використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та метод систематизації джерел. Дотримуючись

проблемно-хронологічного викладу матеріалу, авторка використовує методи порівняльно-історичного та структурного-системного аналізу. Системний підхід до перехресного вивчення документів, їх вірогідності та репрезентативності, доповнюється методом широкого залучення аналізу фактичних даних. Усе це, на наш погляд, повинно забезпечити повноту та об'єктивність висвітлення теми дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у спробі зробити на основі наявних матеріалів та наукових публікацій аналіз просторової компетентності, сприйняття Другої світової війни та інтерпретація її територіального виміру на уроках історії і факультативних заняттях в школі із застосуванням компетентнісного підходу як важливого елементу навчання і виховання учнів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний у різних напрямках. Результати дослідження можуть бути використані у шкільній практиці, вищих навчальних закладах (лекційні та практичні заняття), при написання курсових, дипломних робіт і навчальних посібників.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

1.1. Сутність понять "компетентнісний підхід", "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність" у світлі сучасної освітньої парадигми

Рівень освіти, особливо в сучасних умовах, визначається не обсягом знань, їх енциклопедією. З точки зору компетентності, визначає здатність рівня освіти вирішувати завдання різної складності на основі наявних знань. Компетентнісний підхід не заперечує важливості знань, але підкреслює вміння використовувати набуті знання. Тому компетентнісний підхід є запорукою підготовки майбутніх фахівців.

Компетентнісний підхід передбачає не лише передачу знань, умінь і навичок від викладача до учня, а й розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців. Реалізація такого підходу передбачає використання відповідних освітніх технологій у навчанні, рефлексію учнів, самостійність практичних навичок на практиці.

Компетентнісний підхід до освіти, зазначає М. Нагач, останнім часом набуває все більшого поширення і претендує на те, щоб бути концептуальною основою освітньої політики, яку проводять як держави, так і впливові міжнародні організації, посилює практичну спрямованість освіти, наголошує на важливості досвіду, навички та вміння. для наукових знань. Ключовим фактором реалізації компетентнісного підходу є орієнтація на вироблення системи навичок, смислових орієнтацій, адаптивності, досвіду та методів трансформаційної діяльності для отримання конкретного продукту [26, с. 56].

В. Химинець визначає поняття «компетентнісний підхід», акцентуючи увагу на формуванні та розвитку в учня ключових та предметних компетентностей у навчально-виховному процесі. Компетентнісний підхід спрямовує весь комплекс освіти на розвиток компетенцій (знань, умінь,

установок тощо), якими повинні володіти майбутні спеціалісти. Водночас дослідниця наголошує, що традиційна система освіти орієнтувалася на здобуття знань, умінь і навичок, які догматично абсолютизували знання та формували знанній підхід до навчання. Основна увага приділялася саме знанням, а те, що для нього потрібно, було поза увагою [11, с.59].

З огляду на визначення цього явища, найвдалішою інтерпретацією вважаємо найкомпетентніший підхід А. Усачової до навчання, поєднуючи його з актуалізацією професійних знань і навичок розв'язування проблем, творчості, самоспостереження, а також досвіду та способів. Трансформація діяльності з конкретним результатом, тобто фахівець повинен бути компетентним для вирішення низки професійних завдань, використовуючи набуті теоретичні знання на практиці. Реалізація компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців передбачає, зокрема, проектування та розвиток їх компетенцій [30, с. 59].

Як зазначено в програмі DeSeCo, «компетентність – це здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати завдання» [43, с. 90]. Кожна компетентність базується на поєднанні взаємоважливих знань, умінь і навичок і практичних умінь, установок і цінностей, компонентів поведінки, усього того, що людина може мобілізувати для активної діяльності [43, с. 90].

Словник професійної освіти визначає «компетенцію (від латинського *competere* – відповідний, відповідний) як сукупність знань і навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, прогнозувати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [47, с.59].

На думку Дж. Рейвена, компетентність «... необхідна для ефективного здійснення конкретної діяльності в конкретній предметній області і включає професійні знання, спеціальні предметні навички, засоби мислення та розуміння відповідальності за власну діяльність, самостійно ставити запитання, доводити свою правоту, вирішувати міжособистісні конфлікти тощо). Компетенції автора включають високий рівень ініціативи, здатність

організувати інших людей для досягнення мети, вміння оцінювати й аналізувати соціальні наслідки своїх дій» [8, с. 115].

В останні роки концепція компетенції викликала широкі дебати серед європейських держав, які є членами Організації економічного співробітництва та розвитку, та проводили дослідження з цього питання, що відображено в Європейській організації Міжнародної організації праці. У результаті обговорення була розроблена програма, яка підкреслює, що ключові компетенції дозволяють людям ефективно працювати в багатьох соціальних сферах, вносити свій внесок у якість суспільства та особистий успіх, і тому їх можна застосовувати в багатьох сферах життя.

Міжнародна комісія Ради Європи інтерпретує поняття компетентності як певний досвід, що включає в себе здатність особистості брати участь в запитих на індивідуальні та соціальні потреби, вміти відповідати на них. Отже, це комплекс певних установок, цінностей, знань і навичок.

Констатуємо, що термін «компетентність» має комплексне значення, оскільки охоплює різні сторони особистості (суб'єкта) та тлумачить її різні характеристики.

Поняття «компетенція» за змістом подібне до поняття «компетентність», вперше запропонованого Міжнародною організацією праці на початку 1990-х років у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки керівників. Термін «компетентність» тотожний термінам «знання» та «авторитет». «Компетентність» означає: обсяг повноважень, наданих законом, статутом чи іншим актом певному органу чи посадовій особі; наперед визначена вимога (норма), сукупність взаємопов'язаних якостей особистості щодо заданих об'єктів і процесів, необхідних для якісної виробничої діяльності; висока обізнаність у чомусь; узагальнені методи роботи, що забезпечують ефективне виконання фахової діяльності.

У роботі В.Введенського проаналізовано різні підходи до обґрунтування категорій «компетентність» і «компетенція», який вважає, що введення терміну компетентності в глосарій сучасних теоретичних аспектів освіти та

педагогічної практики дозволяє отримати деякі можливості компетентнісного підходу в освіті [1, с. 52].

Усі спроби сформулювати визначення компетентності мають спільне розуміння здатності (або готовності) індивіда до вирішення різноманітних проблем. Компетентність виражається як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для виконання завдання. Компетентність, як і компетенція, є невід'ємною ознакою особистості. Компетентність – сукупність взаємопов'язаних якостей людини, в тому числі й учня, (знань, умінь, навичок), які є необхідними для якісної діяльності в конкретній сфері, і компетенція – це володіння відповідними критеріями, що включають особистісне відношення до предмета діяльності.

На думку Г. Єльникова, компетентність – це поняття, пов'язане з роботою, яке характеризує сферу професійної діяльності, в якій компетентний працівник, а компетентність – це поняття, пов'язане з людиною, яке розкриває аспекти її поведінки та забезпечує фаховість у виконанні певної роботи [29, с. 46].

Ці тлумачення пояснюють різницю між термінами «компетентність» і «компетенція», визначаючи компетенцію як стандарт ефективної діяльності в певній предметній області, а компетентність як рівень володіння компетенціями працівником. На основі аналізу літературних джерел ми дійшли висновку, що компетентність – це не просто володіння знаннями (в даному випадку мова йде про учнівську ерудицію), а готовність розв'язувати проблеми шляхом знання справи.

Теоретичний аналіз сутності термінів «компетентність», «компетентнісність» та «підхід до компетентності» свідчить про необхідність розгляду проблеми підвищення якості ПТО.

Вирішення проблеми розвитку професійної компетентності майбутніх спеціалістів значною мірою залежить від розуміння природи професійної компетентності. Проблема професійної компетентності фахівців є надзвичайно актуальною на сьогоднішній день і знайшла теоретичне підґрунтя в психолого-

педагогічній роботі сучасних дослідників. Вони пам'ятають про закономірності професійного розвитку, психологію особистості, професійно важливі якості. Й. Дасюк дає таке визначення цього поняття: «Професійна компетентність – особистісні здібності професіонала, які дають змогу йому конструктивно діяти в межах певної професійної компетенції» [22, с. 140]. До цих особистісних здібностей Г. Чередниченко відносить загальні та спеціальні здібності людини до виконання певної професійної діяльності.

Професійна компетентність реалізується у фаховій діяльності, що є однією з найважливіших аспектів діяльності людини у різних сферах життєдіяльності суспільства. У професійній компетентності поєднуються об'єктивно вказані система знань, умінь, а також компетенції, що пов'язані із законодавчою базою; особистісний компонент - інтереси, прагнення, ціннісні орієнтації, мотиви самореалізації особистості; здатність вирішувати проблему, активно шукати новий досвід і визначати притаманну йому цінність, наявність навичок і навичок самостійності в плануванні, організації та контролі своєї діяльності.

Більшість вітчизняних дослідників використовують термін «професійна компетентність» як провідну складову якості результатів професійної підготовки, що визначається як відповідність професійної підготовки випускників ВНЗ сучасним вимогам того часу.

Професійну компетентність С. Молчанов визначає як обсяг компетенцій, обсяг повноважень у сфері професійної діяльності. У більш вузькому розумінні професійну компетентність він трактує як сукупність питань, у яких особа має певні компетентності, досвід роботи, сукупність яких відображає фаховість і професійну кваліфікацію, а також деякі особистісні та індивідуальні якості, що дають можливість займатися певною професійною діяльністю. Таким чином, автор трактує «компетентність як системне поняття, а компетенцію як її складову» [4, с.58].

Таким чином, доцільно було б визначити професійну компетентність як «інтегральну характеристику особистості, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми та типові професійні завдання, що виникають у реальних

професійних ситуаціях, використовуючи знання, трудовий і життєвий досвід, цінності та здібності» [4, с.58].

Поданий матеріал дозволяє зробити висновок, що «компетентнісний підхід» передбачає не тільки передачу знань, умінь і навичок від вчителя до учня, а еволюцію професійної компетентності майбутніх фахівців; «компетентність» означає сукупність взаємопов'язаних характеристик людини (знань, умінь, навичок), необхідних для ефективної діяльності в конкретній галузі; «компетентність» – це наявність відповідних компетенцій, що визначають особисте ставлення суб'єкта до його діяльності, тобто це характеристика особистості, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми, що виникають у реальних фахових ситуаціях, використовуючи знання, досвід, цінності та здібності.

1.2. Формування предметних компетентностей школярів

Питання формування теоретичних основ компетентності та застосування її в освітній практиці вирішувалося не лише на рівні окремих країн. Сьогодні багато міжнародних організацій, що працюють у сфері освіти, також досліджують питання компетентності. До них належать ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Програма розвитку ООН (ПРООН), Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку тощо. Перші зусилля міжнародних експертів були спрямовані на визначення так званих ключових компетенцій, тобто компетенцій, найбільш важливих і актуальних для сучасного населення.

Для вчителя історії, як і для будь-якого педагога, важливо виявити та розвивати предметні компетентності. О. Пометун та Т. Фрейман перерахували такі предметні компетентності з історії. Ними є хронологічна, просторова, інформативна, мовленнєва, логічна, аксіологічна.

Розвиток життєвих компетенцій має бути пріоритетною метою вчителя. У той же час неможливо досягти стратегічної мети без досягнення проміжних цілей, якими є предметні компетенції. Як інструмент підготовки до кожного

уроку вчитель має поставити завдання розвитку предметних компетентностей як ключових інструментів розвитку.

Вчителі історії мають орієнтуватися на виховання особистості, та пояснити учням приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, що сприяло б «розвитку та збагаченню українських культурно-історичних традицій, сприяє розвитку громадянської компетентності, культури міжнаціональних та міжособистісних стосунків, навичок самостійної дослідницької діяльності. пізнання, самовиховання та самореалізації особистості» [11, с. 23].

Компетентність є сукупністю особистісних характеристик учня (ціннісно-змістовна спрямованість, знання, уміння, навички, уміння), що зумовлена досвідом роботи у конкретній соціально та особистісно значущій сфері.

Суть компетентнісного підходу полягає в тому, щоб спрямувати процес навчання на набуття учнями важливих компетенцій, тобто загальної здатності особистості виконувати певні види діяльності. На основі знань, досвіду, цінностей навчання та показника успіху.

Предметно-історичні компетентності, пов'язані зі здатністю показувати різні сторони історичної дійсності, які є предметом дослідження з цієї навчальної дисципліни. Що стосується історії як шкільного навчального курсу, то історична свідомість – це така складна здатність досконало відтворювати соціальну реальність минулого і сьогодення. Сучасна методична література описує групи історичних компетентностей, пов'язаних із усвідомленням учнями часу, простору, реальності, історичності, ідентичності та цінностей.

Набуття студентами цих компетенцій можливе за умови цілеспрямованої роботи під час навчального процесу за конкретними напрямками предмета. Таким чином, розвиток хронологічної компетентності учнів дає змогу врахувати соціальні явища в еволюції певного часу та в конкретно-історичних умовах; зіставлення історичних подій і явищ з періодами (епохами), а також використання наукової періодизації історії як способу пізнання історичного процесу.

Просторову компетентність слід розвивати на основі вивчення історичних явищ і процесів в контексті територіального виміру і у взаємозв'язку з природними умовами країн. Для цього учні мають вміти використовувати карти і давати «характеристику регіональної специфіки країн і факторів геополітичного розвитку на основі карти та аналізу екологічних факторів» [31, с. 76].

Інформаційна компетентність учня розвивається за таких умов: критичний аналіз та оцінка історичних джерел, виявлення упередженої інформації та пояснення упередженості; самостійне тлумачення змісту історичних джерел та історичних фактів, подій, явищ, відображених учнями; оцінювання, порівняння, пояснення фактів і явищ дійсності на основі інформації, отриманої учнями з різних джерел.

На уроках історії учні повинні розвивати мовленнєві навички, тобто вміти розповідати й описувати історичні події та явища, давати усну відповідь на поставлені однокласником питання, оцінювати свою відповідь, брати участь в дискусії, аргументувати свою позицію; письмово складати розповіді (аналітичні доповіді, нариси, рецензії) про події та історичних діячів, складати різні види планів, формулювати питання, що мають відношення до історичних текстів; усно та письмово – давати історичні описи (події, явища, визначні персонажі), складати таблиці та схеми, на їх основі складати відповідь.

Розвиток логічної компетенції учня відбувається під час аналізу, синтезу та узагальнення історичної інформації; використання наукової термінології; комплексній характеристиці, яку учні дають історичним постатям, а також на уроках готують політичні та історичні портрети; здійснюють певні науково-дослідні роботи.

Для розвитку аксіологічної компетентності учням необхідно робити порівняльний аналіз, характеризувати, критично оцінювати факти та діяльність певних людей, використовуючи при цьому отримані знання, виявляти суперечності в позиціях, інтересах, потребах і ролі соціальних груп та індивідів в історичному процесі, тенденціях і напрямках історичного розвитку;

«оцінювати різні версії та думки щодо минулих історичних подій, визнаючи, що деякі джерела можуть бути необ'єктивними» [15, с. 67].

Кожен педагог, що викладає історію, знає, що на уроці потрібно використовувати карту. Проте сьогодні в школах з цим проблема, і можемо стверджувати, що має значно невеликий обсяг картографічного матеріалу. Здебільшого школах є карти, які, в основному, присвячені територіальним змінам, політичним аспектам, або ж показують процеси приєднання країн або військові події. В умовах трансформації вітчизняної історичної шкільної освіти одним із актуальних завдань методики викладання історії є впровадження особистісно орієнтованого підходу в поєднанні з оволодінням учнями системою компетентностей.

Нині більше десятка карт не відображають нових підходів до змісту історичного матеріалу. Вони представляють релігійні процеси, економічний та демографічний розвиток регіонів, культурні досягнення країн і народів тощо. До таких карт можна віднести, наприклад, деякі атласи, опубліковані Діком у 1998 році: «Християнська церква в ранньому середньовіччі», «Середньовічні міста», «Сільське господарство та ремесла в XI-XIV століттях», «Монастирські школи та університети в західних Європа», «Друкарство і гуманізм XIV -XV ст».

На уроках історії здебільшого використовують три основні типи історичних карт. Однак, з-поміж загальних, оглядових і тематичних сьогодні явно домінують останні. Тематичні карти присвячені окремим історичним подіям і явищам, багато з яких позбавлені непотрібних деталей і символів, але містять візуально-художні символи виявлених подій. За старою методологічною традицією, тематикою цих карт є війни та великі внутрішньополітичні події (наприклад, Реформація, оприччина, скасування рабства тощо).

Значно рідше в атласах і підручниках зустрічаються загальні карти. Водночас змінилося їхнє використання в процесі навчання. Зараз є оглядові картки на кілька тем у наборі по 2-3 штуки. Вони відображають низку

послідовних моментів еволюції досліджуваних явищ і їх стан на даний момент часу. Це дозволяє уникнути тривалого дефіциту, коли вся інформація міститься на одній картці.

В процесі навчання учні набувають предметні компетентностей. Впродовж вивчення історії цей процес залежить від методики навчання, від вміння вчителя розвивати їх в учнів. Одним із таких напрямків є вирішення проблем, пов'язаних із використанням наочності та методів її використання на уроках історії.

Метою та завданнями вчителя є визначити функції наочності на в контексті методики навчання історії; розкрити можливості використання наочності як інструменту розвитку інформаційної компетентності учнів. «Розвиток наочності в процесі навчання історії може бути особливим видом пізнавальної діяльності, що дає змогу учням старших класів отримати конкретні й вичерпні уявлення про події та явища, що вивчаються класом» [8, с.30].

Прикладами використання наочності є:

- 1) речові пам'ятки, а саме знаряддя праці, предмети побуту, зброя, гроші, кістки, прикраси;
- 2) засоби образної візуалізації (картини, портрети, репродукції, плакати, фотографії, мультфільми, віртуальні екскурсії з використанням мультимедійних ресурсів, відео);
- 3) графічні засоби, до яких відносимо історичні карти, таблиці, схематичні зображення, графіки, діаграми тощо).

Конструювання та розвиток будь-яких предметних компетентностей учнів може базуватися, як вже зазначалося вище, на використанні наочності. Компетентність може формуватися на використанні будь-якого типу візуального матеріалу. При цьому наочність як особливе джерело інформації є яскравішою, виразнішою і тому прийнятнішою для учня, якому набагато цікавіше працювати з таким джерелом інформації, ніж з текстом.

Функціями наочності в системі пізнавальних завдань, які потребують використання методів історичного пізнання, є:

1) наочність як особливе джерело історичної інформації, повний доступ до якого можливий лише в результаті активної розумової діяльності;

2) використання наочності при створенні певних проблемних пізнавальних завдань пристосовує методику вивчення історії до вікових особливостей мислення учнів;

3) розкриття змісту історичної інформації, закладеної у наочне, змушує учня діяти творчо, проявляти ерудицію, винахідливість та ініціативу, усвідомлювати важливість нових знань та навичок у пошуку ефективних рішень проблемних ситуацій;

4) враховувати особливості сприйняття учнями та опрацювання історичної інформації з використанням наочного матеріалу;

5) наочність допомагає урізноманітнити види завдань і способи їх виконання.

Такий підхід передбачає використання наочності як повного джерела історичної інформації, при освоєнні якого учні засвоюють дидактично адаптовані методи історичного пізнання, засоби духовно-практичної діяльності особистості.

Найважливішим завданням сучасної української школи є надати майбутнім громадянам нашої країни глибокі та міцні знання з основ наук, виробити вміння застосовувати їх на практиці. Історія – це процес мислення, заснований на осмисленні минулого. Як ми знаємо, історія відбувається у двох категоріальних площинах – просторі та часі. І в тому випадку, коли на уроках історії багато уваги приділяється хронології, на простір не звертають увагу. Саме тому, констатуємо, багато уваги слід приділити на уроці історії роботі з історичною картою.

Учні вперше знайомляться з картою в основній школі. Пізніше на уроках географії та історії проводиться робота з картою. Як показує досвід, опрацьований текстовий матеріал незабаром буде забутий, а навички

практичної роботи, вироблені школярами, будуть запам'ятовуватися й використовуватися впродовж життя. Набуті на уроках історії навички, а саме методи роботи, якими оволодіють учні, дозволяють критично підійти до матеріалу, що вивчається. Крім основних прийомів мислення, які використовуються при вивченні кожного предмета (аналіз, синтез, порівняння) і загальних методів навчання (вміння працювати з книгою, складати план тощо), необхідно володіти спеціальними прийомами, без яких окремі предмети не можуть вивчатися.

Історична карта є візуальним джерелом просторової інформації, а правильна організація роботи учнів на уроці з використанням картографічного матеріалу дозволяє досягати поставлену мету у процесі навчання історії. Оскільки історична інформація поєднує часові та просторові виміри, то на уроках історії важливо показати важливість просторового сприйняття конкретної історичної реальності. Іноді причинно-наслідкові аспекти певного процесу стають зрозумілішими, коли ми просто подивимося на історичну карту. Під час роботи з історичною картою має завдання полягати не стільки в розвитку в учнів початкових навичок орієнтування в історичному просторі, скільки до порівняння, аналізу та узагальнення історичних фактів. Тому розвиток картографічних знань і вмінь на уроках історії має бути вужчим, ніж на географії.

Викладаючи історію, потрібно вчити учнів користуватися всіма видами історичних карт. Тому важливим завданням зробити екскурс по їхній видовій приналежності.

· *Карты історичні настінні.* Вони служать демонстраційним матеріалом. З дидактичної точки зору, основне призначення карти – полегшити проведення екзаменаційних уроків або використовувати її під час окремих елементів уроку.

· *Вибір карти.* Атлас можна використовувати не тільки на уроках, а й як джерело інформації.

- *Карта в підручнику.* Ця карта служить, здебільшого, ілюстрацією до тексту.

- *Карта-ІКТ.* На моніторах можна вибрати з усіх карток, необхідних на годину, їх фрагменти.

- *Схема карти.* Тривалий час працювати з ними не варто, оскільки це може призвести до того, що учні не будуть вміти використовувати друковані карти.

- *Фізична карта.* Вона містить більше політичної інформації, ніж історичної.

- *Картка в періодичних виданнях.* Це інформаційний потенціал, який у позашкільному житті, швидше за все, переконає школяра вивчати історичні факти не лише в часі, але й у просторі.

Також необхідно розуміти картографічні матеріали та формувати компетенції учнів під час викладу найважливіших знань, умінь та навичок, які формуються в початковій школі, а також під час розмови про вміння знаходити, давати характеристику, тлумачити та оцінювати інформацію.

Основна мета оволодіння учнями навичками використання картографії полягає в тому, щоб наприкінці вивчення історії в школі учні:

- усвідомили, що природно-географічні умови впливають на хід історичних подій;

- наводили приклади впливу природно-географічних умов на життя, заняття (господарство), релігійні вірування, соціальні та політичні системи на різних етапах розвитку людства;

- набували практики використання карти як джерела для пояснення територіального виміру історичного процесу.

Загалом, «включення природно-географічних факторів з метою пояснення причинності історичних подій і явищ зводиться до схеми: географічне положення визначає природно-кліматичні особливості місцевості, що впливають на перебіг історичних подій» [17, с. 45].

Просторова локалізація історичних подій (картографічні навички) – це набір специфічних навичок, що включає вміння:

1. Прочитати історичну карту (визначте географічне положення, окремі історичні факти, площі населення, торгові шляхи, зміни кордонів тощо).

2. Використовувати карту як джерело знань.

3. Заповнювати контурну карту.

Розвиток навичок локалізації в просторі історії здійснюється з допомогою вчителя і передбачає:

I. Праця над великими оглядовими настінними картами.

II. Використання бліц-картки для роботи на дошці та в учнівських зошитах.

III. Використання програми на карті («карта реального часу»).

IV. Погодинне заповнення контурних карт під час роботи.

V. Виконання проблемних завдань.

VI. Виконання таких завдань, як:

- знайти відповідні назви для місць історичних подій біля знаків на карті;
- дізнатися, яка з наданих карт правильно відображає те, що сталося;
- зробити відповідні зауваження щодо символів на картці;
- конкурси для тих, хто знає історичні карти, вікторини.

Учні, які вивчають історію, у різних класах отримують різні картографічні навички:

5 клас – розвивають початкові навички читання історичної інформації на карті.

у 6 класі учні вчаться читати карту, отримують знання, як показувати на ній просторову локацію, визначати географічне положення та ландшафт країни, знати легенду карти, а також вчаться виконувати певні завдання на контурній карті.

7 клас працює з картою, вмє її читати, а також за її допомогою формулюють причини та наслідки історичних процесів.

8 клас має вже більше навичок, а саме при роботі з картою вмiє видiляти iнформацiю, за допомогою якої можна зрозумiти мiжнароднi вiдносини та геополiтичнi аспекти.

У 9 класi учнi можуть вiльно читати карту, використовувати її iнформацiйний потенцiал для характеристики iсторичних подiй, явищ, процесiв.

10 клас - Аналiз iнформацiї на картi як джерела знань про геополiтичнi iнтереси країн у певний iсторичний перiод.

11 клас - Проаналiзуйте карту як джерело iнформацiї про тенденцiї розвитку мiжнародних вiдносин та мiсце України в них.

При користуваннi картографiчним матерiалом необхідно дотримуватися принципiв дидактики, а саме:

змiст карти має вiдповiдати системi знань, здобутих учнями цього класу;

змiст карти має вiдповiдати тим знанням, якi вже мають дiти;

графiчнi зображення мають бути чiткими, зрозумiлими учням;

колiрна гамма вiдiграє важливу роль в засвоєннi основного змiсту карти;

умовнi позначення карти повиннi вiдповiдати тематицi iсторичної подiї.

Вища активнiсть учнiв у роботi з картографiчним матерiалом – виконання творчих завдань. У середнього класу йдеться про планування власних маршрутiв, прокладання дорiг i передбачення перебiгу боiв. О.Ю.Стрiловидний запропонував iнший вид творчого завдання. Це завдання пошуку батькiвщини наших звичних предметiв, їжi, одягу тощо ускладнювало цей тип завдання, ми можемо попросити дiтей пояснити, як цi речi потрапили зi Сходу в Захiдну Європу, з Європи в Росiю, з Америки до Європи.

Наприклад, завезенi з Нового Свiту до Захiдної Європи кукурудза, арахiс, ананас, квасоля, соняшник, картопля, томати, iндичка, ванiль. Ви можете стежити за їх поширенням в Європi. Таку ж роботу можна провести, щоб дослiдити хрестовi походи, коли в Європу прибуло кiлька видiв продукцiї для органiзацiї «поїздок» до китайського чаю та локшини. «Особливим видом творчого картографiчного завдання, що сприяє збагаченню iсторичних уявлень

учнів, є завдання простежити походження топонімів та етнонімів. Приклади таких завдань можна знайти в підручниках курсу «Вступ до історії» [49, с.55].

У старших класах ігрові ситуації не займають дітей, вони потребують більш складного аналізу та розв'язування задач. На цих заняттях учнів можна назвати «юними картографами», як припускає А.Я. Юдовський. Ось приклад такої діяльності: Уявіть, що ви картограф 16 століття. Один з його клієнтів попросив у нього точну карту Європи, тому що він хотів відправити своїх людей до Аугсбурга та Генуї і побудувати для них безпечніший маршрут. Іншого клієнта привернула торгівля прянощами, і він попросив карту, яка могла б прокласти шлях для експедиції на Тихий океан та Індійські острови. Учням пропонуються порожні бланки.

У старших класах проблемні завдання на карті пов'язані з критичним аналізом карт. Метод критичного аналізу карт близький до наукової джерелознавчої критики, що ускладнює його для учнів. Учні переконані, що карти зовсім не відображають історію, автор кожної карти спирається на своє бачення минулого. На цьому етапі корисно порівняти карти, видані в Росії і Західній Європі, в різних країнах і регіонах.

Підводячи підсумки способів роботи з картою за годину, німецький методист В. Фатке зазначає, що є два найважливіші способи – аналітичний і синтетичний. Він вказує, що аналітичний, якого він називає дедуктивний, заснований на цілісності карти. У цьому випадку діти мають можливість поглянути на різні елементи карти разом і в смисловому контексті.

На його думку, синтетичний (або індуктивний) спосіб читання карти певною мірою відтворює процес створення історичної карти. Учні отримують чисту контурну карту або фільм, потім розміщують на ньому «географічний фон», потім малюють межі, перетворюють його на тематичну карту, наносять потрібні їм об'єкти, а потім використовують підписи. Таким чином діти розбирають картографічні шари і бачать різноманітність картографічної інформації. Тому вчителю історії необхідно використовувати різні карти та різні методи роботи з ними.

Працюючи з історичною картою на уроці історії, учні повинні знати, що:
 назва карти вказує на тему, основний зміст картки;
 історична карта розповідає про події і факти, що відбулися в минулому;
 історична карта «перекривається» з так званим географічним фоном, що дає нам просторову локацію;

послідовні події можуть бути зображені одночасно;
 символи розшифровуються в легенді картки.

Учні також отримують навички:

розпізнає та називає географічний район, показаний на карті;

масштаб сприйняття;

порівнювати розміри території та відстані між ними;

правильно прочитати легенду карти;

знайти карту та назвати умовні позначення;

знайти досліджувану територію на карті меншого розміру з великих карт;

передати усно зміст карти.

На нашу думку, одне з основних завдань при роботі з історичною картою – навчити учнів орієнтуватися в картографічній інформації. Ключові просторові компетенції учнів мають включати вміння орієнтуватися на історичній карті, а процедурні навички та вміння слід розділити на чотири групи. Якщо ви пов'яжете це з конкретними видами діяльності, які виконують учні, ви зазвичай отримаєте досить логічну організаційну схему з історичною картою.

Процедурні навички та вміння учнів під час роботи з історичною картою:

Учням пропонується виконати конкретні дії:

Орієнтування в історичному просторі

пошук

Покажи мені

Ім'я

Читання історичної інформації

Опишіть

Список

Скажи мені

Аналіз-синтез просторових історичних об'єктів і взаємозв'язків

Встановити

Порівняйте

Розуміння – розуміння ролі та значення географічного чинника у формуванні історичного процесу

Поясніть

Встановити шаблони.

Не маючи можливості орієнтуватися на карті, ви не зможете серйозно працювати з картою протягом години. Учень не повинен відчувати себе безпорадним, шукаючи тойчи інший об'єкт на карті. Головне – ставити такі питання, використовуючи правильну термінологію. Наприклад, не «вгорі» чи «внизу», а «ближче до півдня», «ближче до півночі» і т. д. Потрібно навчати «подорожі по карті», щоб навчити учнів швидше та краще знаходити та називати міста. Чим частіше і інтенсивніше учні тренують орієнтацію, тим легше і легше їм буде в майбутньому. Здатність орієнтуватися залежить від того, наскільки добре учень вміє використовувати легенду карти. Розшифровка та класифікація картографічної інформації – ці навички формуються в результаті регулярних вправ. Учні вчать користуватися шкалою.

Історію неможливо вивчати, не знаючи дат, і її можна представити різними інструментами візуалізації. Методисти давно привертають увагу до проблеми хронологічних досліджень і пов'язують її з наочними посібниками. Так, І. В. Гіттіс писав, що хронологічні дати є «віхами» розвитку історичних процесів, «стовпами повідомлення». Хронологія - «мережа ступенів», закинута в історію людства. А. А. Вагін пов'язував вивчення літочислення зі структурою шкільних курсів історії і надавав пріоритет оволодінню періодизацією та оволодінням прийомами пізнання дат. Він виступав проти вивчення різних періодів часу, написавши, що «молодий розум не можна розслабити дистильованою водою зі шкідливими спрощеннями.

Методист Д. М. Нікіфоров порівнював хронологічні таблиці з орфографією російською мовою або таблицею множення з математики. Вони завжди повинні бути перед учнем. Він вважає корисним читати хронологічні та синхронні таблиці зліва направо, зверху вниз і навпаки. Проте змістовне запам'ятовування дат надзвичайно важливе при роботі з хронологією. Розуміння дати — найкращий інструмент у боротьбі з механічним хронологією.

Г. І. Годер створив систему роботи з матеріалом за хронологічними датами перебігу історії стародавнього світу. Його система заснована на завданнях і вправах на шкалі часу. Усі завдання можна звести до таких видів: визначення тривалості історичних подій, створення тимчасових зв'язків між подіями, виявлення синхронності історичних подій.

Г. І. Годер застосував систему роботи з часовими шкалами в «Зошитах з старосвітньої історії», у збірнику завдань «Пізнавальні завдання та завдання з історії стародавнього світу». Перший тип завдання включає: Коли Ісус Христос прийняв мученицьку смерть? Скільки років прожив лівійський історик Тіт? До другого типу належать завдання: Про який час розповідає історик Тацит? Третій тип — завдання: чи захоплювався Хаммурапі руїнами Ніневії? Усі ці завдання вирішуються за допомогою шкали часу як візуального інструменту.

О.Ю. Стріловидні пропонує параметри тестування шкали часу. До таких тестів належать: «хронологічні рівняння, що нагадують складні арифметичні приклади з додаванням і відніманням дат, хронологічні рівняння зі знаками рівності, тотожністю, аналогією, контрастом, наслідком, хронологічні тести на кореляцію року та століття, тести з вибором дати з кількох запропонованих, тести на відновлення відповідності, завдання на вилучення непотрібних дат зі списку, завдання на визначення порядку, завдання на введення стародавніх календарів та нехристиянських хронологічних систем» [35, с. 30].

У «Зошиті з історії України» запропоновано низку пізнавальних завдань для роботи з хронологією, зокрема використання часових смуг та інших наочних посібників, закреслених на дошці. Одним з таких прийомів є

ілюстрація дати, коли учні придумують власну іконку, зображення, що відображає подію. Інший метод – поділ дат за темами чи періодами, пов'язаними зі складанням хронологічних рядів чи комплексів. Третій прийом – складання рядів або комплексів. Щоб перевірити знання про дату, пропонуємо в зошитах зі стрілками, що з'єднують завдання: пов'язати дати з подіями, місцями та пов'язаними назвами.

Періодизація історії дуже важлива для розуміння хронології. Періодичність може бути представлена різними схемами. Завдання для них можуть бути різними: обґрунтувати етапи розвитку подій, віднести події до певного етапу, визначити основні переломні моменти, обґрунтувати критерії періодизації, підготувати власну періодизацію.

Одним із інструментів конкретизації історичного матеріалу є числа. Г. І. Успенський писав, що «вся ця кількість чисел починає набувати людського вигляду і стає образом повсякденного життя, тобто набуває значення не в сенсі мертвих і нудних знаків, а навпаки, у сенсі найрізноманітніші ознаки».

Наочним посібником при роботі з цифровим матеріалом є статистичні таблиці, графіки, діаграми. Вся система пізнавальних завдань була розроблена методистом В. С. Грибовим з використанням цих засобів. Він рекомендує перекладати табличні дані в графіки та діаграми для більш ефективного розуміння статистичного матеріалу. Прикладом є таблиця, що показує північ і південь Сполучених Штатів до Громадянської війни. Він приймає такі показники: населення, зайняті, капітал промислових підприємств, капітал банків. Учням пропонується створити та проаналізувати стовпчасті діаграми на основі даних. В інших випадках метод пропонує скласти графік зростання динаміки світового промислового виробництва, графіки, що показують зростання мережі залізниць, колонізацію Африки, загибель людей у війнах початку 19-20 ст.

При роботі з числами важливу роль відіграє аналіз статистичних таблиць. Не випадково багато авторів робочих зошитів останнім часом включили подібні таблиці до підручників для школярів. Завданнями таких таблиць

можуть бути: проаналізувати таблицю, підготувати інформацію, знайти та визначити тенденції, пояснити динаміку зміни цифрових даних. Наприклад, В. С. Грибов пропонує доповідь про британський експорт за 1875—1914 рр., взаємозв'язок зовнішньої політики США з експортом капіталу, матеріальне становище робітників тощо. Ми також використовуємо статистичні таблиці для аналізу історичного матеріалу.

Прикладом є Миколаївська залізниця - пам'ятник першого періоду Миколи. Згідно з «Довідкою про вартість її будівництва», на будівництво 64 рублів знадобилося 14 років 72371780 рублів. Порівнюючи ці показники з таблицею оборотності за перші п'ять років роботи цього маршруту, студенти мають зробити висновки про його рентабельність. Статистичні таблиці можна також використовувати на уроці історії для аналізу засобів до існування певних верств населення. Такі таблиці та завдання їм запропонували у своїх підручниках Л. М. Заров та І. А. Мішин. Для оцінки кожного історичного явища чи події слід використовувати пронумеровані таблиці.

Одним із найважливіших завдань учнів, на нашу думку, є порівняння карт. Просто якщо карти мають однаковий масштаб, вони мають однакову територію, але в різних історичних обставинах. Ще складніше, якщо ці умови не дотримані. Працюючи на уроці історії з картою, демонструючи її, потрібно завжди супроводжувати її вербальною інформацією.

Історична карта найкраще підходить для умовного відображення певних просторово-часових побудов і локацій, зв'язків і зв'язків історичних подій і явищ. Це дозволяє розкрити динаміку подій і процесів.

«Особливо ефективною є робота учнів за допомогою карт, які пов'язують матеріал, вивчений у попередньому класі, із вивченим у поточному навчальному році, оскільки дають змогу чіткіше спостерігати зв'язки між історичними явищами та покласом. класові процеси» [11, с. 30].

За типом і метою уроку, практична робота учнів з історичною картою також може бути включена в урок узагальнення та систематизації знань. Звичайно, існують і інші форми організації навчально-пізнавальної діяльності

учнів на уроці. Все залежить від конкретної мети та змісту діяльності учнів. Виходячи з практики, зазначимо, що робота з історичною картою захоплює учнів не лише своєю самостійністю, а й наявністю пошукових функцій та елементів змісту дослідження.

Історичний матеріал потребує відображення просторової локалізації. На кожному уроці історії має використовуватись велика настінна карта. Вчасно працює помічником, а іноді й так. Часто на перервах учні просто дивляться на карту заради гри, тому ненароком потрапляють у різноманітну навчальну інформацію.

Настінні карти на уроці зазвичай використовуються у фронтальній роботі з усім класом, а вчителі-історики для індивідуальної та групової роботи часто використовують атласи. Потрібно використовувати настінну карту та електронну таблицю одночасно (зменшена копія настінної карти).

Атласи є довідковими рекомендаціями. Вони полегшують домашнє завдання. Зазвичай потрібно використовувати історичну карту на початку уроку – як відправну точку для роздумів, як вступ до теми уроку, як ілюстрацію подорожі в часі. Використовуючи картку на початку уроку, обов'язково поверніться до неї в кінці – учні сприймуть її на іншому рівні розуміння. Історична карта є хорошим помічником для читання нового матеріалу. Не менш важлива роль карти на завершальному етапі пояснення, коли відбувається закріплення знань. Отже, історична карта, як і інші засоби навчання, покликана допомогти у розв'язанні завдань уроку. Організація роботи на уроках історії з історичною картою виробляє в учнів навички самостійно переносити історичні знання в нову ситуацію, а саме у територіальний вимір.

Однак, через високу вартість, такі нові атласи наразі доступні лише для кількох шкіл. Більше того, комп'ютерні та мультимедійні зображення карток досі є мрією більшості шкіл. Мало хто з учителів має можливість використовувати зображення карток на прозорих плівках, проекція яких на екран цілком могла б замінити зношені старі шкільні картки.

Таким чином, ми з'ясували, що цифрові дані є найважливішим історичним матеріалом на уроках історії. Однак, через свою специфіку, числа є інструментом наочності в навчанні. Дата, написана та відтворена на дошці, вже є наочним посібником. Інструменти для навчання хронології не є самоціллю, тому їх демонстрація завжди включає пізнавальні завдання. Те саме стосується статистичних матеріалів, яким, на жаль, у практиці викладання історії досі приділяється незаслужено мало уваги. Аналітична діяльність зі статистикою, індивідуальні обчислення на уроці наближають учня до досліджуваної епохи, а те, що називають «пальцями», вказує на подію чи явище. Водночас статистичні таблиці та цифрові матеріали можуть бути інструментами підвищення продуктивної та творчої пізнавальної активності учнів.

Отже, пояснюючи характер розвитку предметно-історичних компетентностей учнів та окреслюючи основні особливості їхньої навчальної діяльності, слід зазначити, що ефективне впровадження компетентнісного підходу в українській шкільній освіті потребує чіткого визначення компетенції у галузях та предметах освіти, процес навчання (форми, методи, прийоми, засоби, система оцінювання).

1.3. Поняття просторової компетентності школярів на уроках історії

Оскільки людина проводить своє життя у всесвіті, поняття простору та просторової компетентності також має бути прояснено. Простір – це особлива форма існування матерії, що характеризується довжиною й об'ємом; необмежена довжина; є складовою людської свідомості та психіки. Розрізняють мікропростір (Земля, планета) і макропростір (Всесвіт). Просторова компетентність – це знання, що дають наукове уявлення про простір як необмеженої довжини, розвивають картографічні навички та вміння учнів, забезпечують розумову готовність творчо й відповідально застосовувати набуті знання та досвід у реальних ситуаціях. В основі кожної компетенції

лежить набір понять, ідей, закономірностей, законів, принципів і правил, або теоретичних наукових знань.

Результати набуття просторової компетенції слід уточнити:

«світогляд природи землі, її географічної оболонки як природного, природного і технічного середовища, в якому відбувається життя людини:

розкриття ролі космосу у вирішенні економічних, екологічних та соціальних проблем суспільства;

географічне та історичне мислення, просторове уявлення землі, територіальна узгодженість довкілля людини та її діяльності;

дослідження картографічної грамотності та культури;

уміння використовувати графічні знання для вирішення реальних життєвих завдань» [28, с. 23].

Просторова компетентність викликає необхідність орієнтуватися в соціально-економічних і суспільно-політичних подіях у країні та світі.

Багато історичних подій можна зрозуміти, виходячи з їх просторових відносин у певному місцевому місці. Тому просторові уявлення про історичні явища відіграють не менш важливу роль, ніж уявлення про еволюцію подій у часі. Тому до проблеми, як навчити учнів вмінню будувати локальні зв'язки та стосунки впродовж історії, слід поставитися серйозно.

Історичні події мають не лише хронологічну, а й просторову орієнтацію, тому вивчення історії не може бути успішним без розуміння й усвідомлення простору, врахування змін у часі та його особливостей. Історичний простір визначає логічну послідовність подій і явищ, місце, пропонує просторові уявлення про людей. Визначення історичного простору – це необхідність розмежування певної території країни, регіону, держави з метою відображення її розмірів, розташування на карті, встановлення просторових ознак, що вплинули на хід історичного процесу. Тому «ніяким простором не вважається будь-який простір, а лише та його частина, яка стала об'єктом уваги і потреб людини, яка в свою чергу володіла і відчувала його своїм розумом» [30, с.55].

Історичним простором опікується історична географія, яка прояснює наші уявлення про просторовий аспект історичного процесу, пов'язаного з конкретною територією, і дозволяє розрахувати вплив географічних факторів у поясненні історичного процесу. У цьому дослідженні розглядаються питання, які не мають прямого відношення до географії – географії народних рухів, історичної картографії, топографії подій тощо. Просторова компетенція історичних наук, на відміну від географії, задовольняє інші потреби людини: вивчає вплив територіальних аспектів на історичні процеси, допомагає виявити причини тих чи інших подій і явищ, причинно-наслідкові зв'язки, допомагає зрозуміти сучасність.

Компетенція з історичних наук включає вміння орієнтуватися в історичному просторі, а саме:

- співвідносити еволюцію історичних фактів і процесів з територіальним виміром і природними умовами країни;
- за допомогою карти з'ясувати причинно-наслідкові аспекти подій, основні закономірності міжнародних відносин, місце кожної країни в тих відносинах, пов'язаних з геополітичними та екологічними факторами;
- охарактеризувати історичний процес та його регіональні особливості на основі карти.

Національний стандарт і програма роботи з історії визначають три рівні цілей:

1 рівень: виражається в таких узагальненнях - орієнтуватися, використовувати, читати, працювати, аналізувати;

Рівень 2: історична компетентність детально описана в контексті конкретних розділів і тем;

Рівень 3: вчитель повинен проводити регулярне оперативне навчання: детально описати прийоми та засоби, що забезпечують розвиток історичної просторової компетентності.

Таким чином, на сьогоднішній день у нормативно-правових актах чітко не сформульовано та не конкретизовано всі положення щодо розвитку

просторової компетентності учнів на уроках історії. Це пов'язано з тим, що методична наука не створила єдиної системи знань, умінь, навичок, які повинен розвивати вчитель історії, використовуючи міжпредметні зв'язки з географією.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Хоча під інфографікою розуміють велику кількість графічних матеріалів і знаків, які мають інформаційну цінність, її можна поділити на три види, а саме: графіки, картографічні матеріали, таблиці, відтворення яких вимагає певних графічних зусиль і планування, а основними критеріями є правильно задані параметри, достовірність і повнота інформації.

Проектна робота з формування графічних зображень, що включає стандартну продуктивну роботу і швидкість, складається з:

- певних схем та графічних або відеореконструкції подій. У цьому випадку якісне виконання залежить не лише від грамотності репортера, а й від програмного забезпечення, заздалегідь розроблених елементів та стилів;

- графічної історії, інформаційний потенціал якої складається з картографічних матеріалів. Їх можна використовувати з пакетами друкованих документів і самостійно. «Найпоширенішим тлумаченням «інфографіки» в сучасному науковому медіадискурсі є визначення В. Тулупова: це стислий інформаційний матеріал, який ілюструє текстову публікацію, що містить назву, підпис, посилання на джерело інформації» [20, с. 11].

Стандартні визначення інфографіки, які описують її як інструмент для створення матеріалу, який буде представлено, такі: «Інфографіка – це довідкова або ілюстративна інформація, представлена у вигляді таблиць, графіків, діаграм і може допомогти поширювати ідеї та привертати увагу. Його основна мета – інформувати. Однак цей інструмент часто доповнює текстову інформацію, яка охоплює весь предмет і дає деякі пояснення» [18, с. 50].

Інфографіка – додатковий, відносно новий і якісний інструмент для створення привабливої презентації для автора. За допомогою таблиць і карт, учень може продемонструвати історичну інформацію, яку можна перетворити на оригінальний матеріал. Дослідниця Ю. Гончарова стверджує,

що «інфографікою називають візуальне представлення інформації, коли текст доповнює зображення, а не навпаки» [21, с. 136].

Така інтерпретація підтверджує функціонування інфографіки як інтегрованої платформи, що поєднує різні види діяльності. Як завжди актуальною є візуалізація знань у освіті [21, с. 136].

Подібної точки зору дотримується іспанський професор В. Санчо, який визначає інфографіку як «елемент інформації, вираженої за допомогою зображень та типографічних елементів, що дає змогу зрозуміти або значно полегшити розуміння подій, діяльності чи будь-яких важливих аспектів, а також надсилає або замінює текстова інформація» [с. 32]. 97].

Підсумовуючи зазначимо, що інфографіка дозволяє учням працювати з інформацією та засвоювати її інформацію за допомогою власної ерудиції, системної роботи, коли у робочому процесі задіяні всі рівні мислення.

Актуальним є також використання інфографіки на уроках історії. Таким чином, «інфографіка – це інтегрована платформа, яка поєднує різні види діяльності. У вузькому сенсі інфографіка – це спосіб подання інформації, що дозволяє об'єднати різні компоненти в єдине ціле, у більш широкому – це принципово новий спосіб організації даних у інформаційному полі, що постійно змінюється» [6, с. 290].

Інфографіка як усталена комунікаційна практика має такі ознаки: тема, ідея, концепція, жанрова форма (схема, графік, схема, карта тощо), предмет роздуму, документальні факти. На відміну від традиційного викладу матеріалу, що вивчається, він поєднує навчальні та естетичні завдання.

Інфографіка – це відбір, обробка, аналіз і презентація учнем певного матеріалу, на основі якого формується власне бачення та донесення його до однолітків. При створенні інформаційної історичної графіки у вигляді карти найважливішим є її відповідність тексту параграфа чи іншого джерела інформації.

Воно не повинно жодним чином заважати його сприйняттю, воно повинно бути доступним і зрозумілим, хоча не обов'язково простим чи примітивним,

щоб відповідати віковим особливостям учнів та їхньому розумінню навчального матеріалу.

Інфографіку слід використовувати на уроках історії, коли необхідно показати причинно-наслідкові зв'язки події, зв'язки причин, припущення історичних фактів у часі та просторі, «продемонструвати розвиток історичного процесу, реконструювати подію, використовувати інструменти. чіткість і контрастність, відображають велику кількість однорідної інформації та надають складну інформацію за мінімальний час» [15, с. 33].

Інфографіка привертає увагу учнів, спонукаючи їх пізнавати один одного та аналізувати картинку. З увагою інфографа за увагу можуть змагатися лише великі назви та великі фотографії [31, с.16].

У старших класах, наприклад, інфографіку можна використовувати для захисту проектів як одночасно з публікацією, так і окремо. У цьому випадку він може супроводжуватися вступним словом і невеликим (до 50 рядків) текстом, підготовленим учнем як пояснення, у зв'язку з чим було обрано конкретну тему.

Цінність цього методу полягає в глибокому розумінні явищ і подій та їх подальшому всебічному відображенні, де наочне подання інформації має високу концентрацію фактів, але не насиченість ними.

Використання інфографіки також може бути пов'язано з тим, що цей метод є доступним і прийнятним для надання інформації всім учням різного віку, завдяки якому сучасний учень швидко, цікаво та з максимальною ефективністю отримує навчальну інформацію.

На уроках історії інфографіку можна використовувати як для пояснення нового матеріалу, так і для систематизації та закріплення знань, а також повторення опорних знань.

Візуальну інформацію сприймати набагато легше, ніж громіздкі тексти, особливо коли мова йде про числа, об'єктні конструкції, механізми дії.

Психологи відносять інфографіку до так званого рівня читабельності.

Це означає, що читач газети або відвідувач сайту спочатку звертає увагу на яскраву, якісно виконану інфографіку, а лише потім зосереджується на інших ілюстраціях і, власне, тексті. Це також стосується сучасних учнів, особливо в умовах дистанційного навчання, коли інфографіка допомагає їм візуально сприймати матеріал.

«Особливості сучасних інформаційних технологій, таких як робота з інфографікою, вимагають від учнів та викладачів використання спеціальних програм для створення інформативних ілюстрацій, які є більш корисними для сучасного студента для використання базових онлайн-інструментів» [20, с. 40].

Звичайно, вчителів історії може турбувати те, що активне використання учнями інфографіки може призвести до втрати затребуваності друкованих навчальних матеріалів, обсяг яких може значно зменшитися.

Тому такий вид візуальної інформації, як інфографіка, потребує подальшого дослідження, зокрема певних варіацій та особливостей їх поєднання з історичним текстом, а також дослідження картографування як одного з складових інфографіки як самостійного зображального елемента історичного тексту.

Практика показує, що учні, які використовують прийоми інфографіки на уроках історії, вдаліше можуть захистити підготовлений проект у вигляді презентацій, краще розуміють і сприймають історичну інформацію, аналізують факти та події за допомогою картографічного матеріалу, роблять конспекти та доносять їх до однокласників набагато компетентніше.

А володіння учнями інфографікою дасть можливість використовувати її в майбутньому як можливість конкурувати на ринку праці, бути успішним та затребуваним.

Свою широку популярність інфографіка завдячує насамперед образному мисленню, іншими словами, вміння продемонструвати певну інформацію за допомогою візуального досвіду.

Таким чином, інфографія – новий ключовий метод інформаційного середовища, який керується соціально-психологічними змінами цільової групи,

користується попитом у освітньому просторі, особливо на уроках історії. Учень, який володіє навичками інфографіки, має можливість:

- по-різному бачити та сприймати навчальний матеріал у звичайній ситуації перенасичення зоровими образами;
- по-іншому читати історичний текст, стежачи за інформацією;
- бути мобільним, динамічним, технологічно оснащеним, мати потужні інструменти пошуку інформації, в умовах відкритого інформаційного середовища легко подолати плагіат презентацій;
- позбутися психологічного страху під час викладу матеріалу, бути впевненим, пишатися існуванням сучасних інформаційних технологій;
- не бути пасивним споживачем інформації, а знаходити власний підхід до здобуття знань та можливість формувати та висловлювати свою думку.

Підсумовуючи, окреслимо основні завдання інфографіки. Перше – це сповіщення. Інфографічні об'єкти як, наприклад, карти, часто є доповненням до текстової інформації, яка повністю охоплює тему та включає деякі візуальні пояснення чи уточнення.

Але інфографіку можна вважати повноцінним навчальним матеріалом, адже за визначенням це окремий жанр. Призначення інформації частково збігається з комунікативним, що можна пояснити бажанням учня отримати зворотний зв'язок від учителя та однокласників. Тому, важливою метою інфографіки на уроках історії, є ефективність навчального процесу, забезпечення підтримки учнем належного контакту з використанням усіх можливих вербальних чи інших засобів спілкування.

Крім того, інфографіка необхідна для використання сучасних інформаційних технологій.

Таким чином, з'ясувавши природу терміну «інфографіка», ми дійшли висновку, що він потребує подальшого розвитку.

Аналіз основних визначень цього поняття дозволив констатувати, що інфографіка є не лише новим окремим методом інформаційного середовища, а й може бути використана як самостійна інформаційна технологія навчання на

уроках історії в школі, оскільки передбачає моделювання та використання карт на уроках історії в школі.

Використання інфографіки в освітньому середовищі сьогодні є актуальним, оскільки передбачає завдання подати значну кількість різноманітної інформації в організованій і зрозумілій формі та привернути увагу учня до цікавого процесу навчання, самостійного навчання.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР»

3.1. Формування історичних компетентностей на уроках історії

Відразу зазначимо, що компетентнісний підхід до навчання історії пов'язаний з особистісно орієнтованим та діяльнісним підходом, оскільки орієнтований на особистість учня і може бути усвідомлений та оцінений лише в ході діяльності конкретного учня. Трансформація змісту навчання історії передбачає перетворення його об'єктивно, з існуючої моделі для «всіх» учнів у суб'єктивні досягнення одного учня, які можна виміряти та супроводжувати суттєвими змінами в навчальних програмах та підручниках з історії.

Виходячи з компетентнісного підходу до відбору та структурування змісту історичної освіти, їх визначає принципово інший підхід. Зокрема, вони мають підпорядковуватися кінцевому результату процесу навчання. Кінцевий результат передбачає засвоєння учнями комплексу предметних та ключових компетентностей.

Слід зазначити, що загальна ідея компетентнісного підходу впроваджена в новий національний стандарт освіти та нові навчальні плани з 2012 року. А також у нових підручниках, але не завжди послідовно та системно. Тому ці завдання вимагають від учителя знання методики розвитку предметної компетентності школярів.

Основними питаннями, які виникають у вчителя при застосуванні ідей компетентнісного підходу в процесі навчання історії, зазначає Мороз П., є:

- «що ми розуміємо під предметною компетентністю та які її складові;
- які особливості компетентнісно орієнтованого уроку історії;
- яких методичних умов слід дотримуватися, щоб процес розвитку предметної компетентності був більш ефективним» [25, с.20].

Звертаємо увагу, що активні та інтерактивні методи, які забезпечують залучення учнів до активної пізнавальної та дослідницької діяльності, передбачають можливість ставити та розв'язувати проблемні та ситуаційні завдання, використання дискусій, диспутів, навчальних ігор, навчальних проєктів, можливість мультимедійного навчання, комп'ютерне моделювання, застосування самооцінки та зовнішньої експертної оцінки для моніторингу рівня розвитку компетентності учнів.

Система предметних компетентностей, що розвивається при викладанні кожного предмета, відповідає специфіці його змісту. Національний стандарт визначає предметну компетентність як предметний досвід, набутий учнями в процесі навчання, який «пов'язаний із здобуттям, розумінням і застосуванням нових знань, а предметну компетентність – як сукупність знань, умінь і навичок. Характеристика змісту конкретного предмета виконання учнями певних дій для розв'язання навчальних задач, завдань, ситуацій» [19, с.59].

Історична компетентність учнів – це здатність учня самостійно пізнавати, розуміти й цінувати минуле України та світу, суспільний і моральний досвід минулих поколінь. Ця вміння базується на знаннях, цінностях та досвіді, отриманих під час дослідження шкільної історії. «Предметна компетентність має сприяти реалізації загальної мети та завдань як базової загальної освіти, так і предмета – розвитку та соціалізації учня як громадянина України, соціально адаптованої та відповідальної особистості» [34, с. 56].

Компонентами історичної компетентності є: хронологічна, просторова, інформаційно-мовленнева, логічна, аксіологічна компетентність (рис. 1).

Рисунок 1. Компоненти історичної компетентності

Хронологічна компетентність включає вміння учнів орієнтуватися в історичному часі, оскільки історія як безперервний процес розвивається в часі.

Критеріями його розвитку є такі складні вміння учнів:

- звертатися до соціальних явищ, що мали місце в історії впродовж певного часу та в конкретних історичних обставинах;
- вивчати історичні події, явища в контексті періодів, і, при цьому, керуватися науковою періодизацією історії;
- використовувати періодизацію як один із методів пізнання історичного процесу.

«Просторова компетентність включає вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі, оскільки всі історичні події та явища існують лише в конкретному просторі»[22, с. 47].

Критеріями його розвитку є такі складні вміння учнів:

- «пов'язувати розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням і природними умовами країн;
- пояснити причини та наслідки історичних подій, процеси вітчизняної та всесвітньої історії, основні тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними та екологічними факторами;

- охарактеризувати історичний процес та його регіональні особливості на основі карти»[10, с. 14].

Інформаційні та мовленнєві навички включають вміння учнів ефективно та компетентно працювати з різноманітними джерелами історичної інформації та робити усні та письмові висловлювання про історичні факти, історичні особи. Критеріями його розвитку є такі комплексні вміння учнів:

- самостійно тлумачити зміст історичних джерел і доводити в них історичні факти, явища, події;

- критично характеризувати та оцінювати історичні джерела, виявляти упереджену інформацію та пояснювати її контрверсійність.

- визначати, розпізнавати та порівнювати різні точки зору;

- використовувати для самостійного пошуку інформації довідкові роботи, Інтернет тощо;

- відновити у словесній формі опис минулого (образний, аналітичний), розповідь (образний, концептуальний, сюжетний), образні ознаки;

- систематизувати історичну інформацію шляхом складання таблиць (хронологічних, синхронних, конкретизуючих, порівняльних тощо), схем, різних видів планів (простих, детальних, зображальних тощо).

- викладати історичні поняття, зв'язки та напрями історичного розвитку, використовуючи пояснення, докази, міркування, узагальнюючі ознаки.

Логічна компетентність – включає вміння учнів визначати та застосовувати теоретичні поняття, погляди, поняття для аналізу та пояснення історичних фактів, явищ, процесів. Критеріями її розвитку є такі комплексні вміння учнів:

- визначати термінологію та застосовувати її у поясненні історичних явищ і процесів;

- аналізувати, синтезувати та узагальнювати значну кількість фактів, спостерігаючи за зв'язками та тенденціями історичного процесу;

- виявляти причини, сутність, наслідки та значення історичних явищ і подій, зв'язки між ними;

- з'ясувати роль людського фактора в історії, розкрити внутрішні мотиви та зовнішні чинники історичних постатей.

Аксіологічна компетентність включає вміння учнів формулювати оцінки та версії історичного руху та розвитку.

Критеріями її розвитку є такі складні вміння учнів [22, с. 128]:

- порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичних діячів з точки зору загальнолюдських та національних цінностей, визначати власну позицію щодо дискусійних історичних питань;

- виявити інтереси, потреби, конфлікти позицій соціальних груп та окремих осіб та їх роль в історичному процесі, тенденції та напрями історичного розвитку;

- оцінити різні версії та думки щодо минулих історичних подій, враховуючи те, що деякі джерела можуть бути необ'єктивними.

Історики мають використовувати у своїй роботі різні елементи освітніх технологій та прийомів: «прийоми коментарів, методи рефлексивних дій, проблемне навчання, пошукові методи, диференційоване багаторівневе навчання, інтерактивні методи навчання, що розвивають комунікативні навички – урок-суд, урок-конференція, тощо» [30, с. 11].

Доречно на уроках практикувати захист творчих робіт учнів. Такий урок передбачає подання необхідної інформації через мультимедійну презентацію, що використовується для економії часу та кращого сприйняття матеріалу.

Учням, наприклад, було б цікаво спостерігати за першими випробуваннями ядерної зброї 1940-х років, першими атомними підводними човнами, стратегічними бомбардувальниками 1950-х років тощо. 4 етап – інтерактивні вправи – центральна частина уроку, яка передбачає виконання завдання, в якому вчитель виступає в ролі фасилітатора, намагаючись дати учасникам максимальні можливості для самостійної роботи та навчання один у одного.

Учні задається проблемне запитання: «Хто винен у холодній війні?». Група ділиться на дві підгрупи, кожна з яких має довести та зафіксувати докази вини. Робота виконана у вигляді таблички.

Потім учні роблять власні висновки та записують у зошит. Під час рефлексії учні висловлюють думку, методом «мікрофон». Як бачимо, урок насичений різними завданнями, спрямованими на розвиток як базових, так і предметних компетентностей. Наслідки конфліктів на Близькому Сході, Корейська війна 1950-1953 рр. тощо (хронологічна та просторова компетентність).

Проблемне питання «Хто винен у розв'язанні холодної війни?» Заохочує учнів аналізувати, систематизувати та узагальнювати значну кількість фактів для формування логічної компетентності.

У ході рефлексії учні висловлюють усні висловлювання «методом мікрофону», використовуючи пояснення, докази, міркування, узагальнюючи історичні події. (Мовленнєва компетентність). При складанні зведеної таблиці учні повинні систематизувати свою історичну інформацію, використовуючи різноманітні історичні джерела.

Наголошуємо, що навчання історії - це формування в учнів творчого та критичного мислення, спрямування на набуття досвіду самостійної роботи, що яскраво простежується у використанні історичних документів на уроках, науково-популярних текстів та періодичних видань, а також з обов'язковим використанням картографічних матеріалів. Для цього до однієї задачі підбираються матеріали з різним ракурсом, а в ході роботи з документами спрямовую діяльність учнів на формування ракурсу та аргументацію своїх поглядів. Робота з відео та мультимедійними фрагментами підручників допоможе досягти цих цілей.

Тому можемо запропонувати враховувати дві точки зору при вивченні теми «Голодомору з 1932 по 1933 роки»:

- голод уже був запланований Сталіним для знищення українського селянства, яке вважалося опорою націоналізму та приватної психології;

- чи не призвела до голоду необдуманна політика збирання грошей на індустріалізацію, якщо не брати до уваги долю селянства.

Формулювання завдань типу «оцініть», «висловіть свою думку, думку», «поясніть, як ви розумієте», «прокоментуйте події, факти, явища», «поясніть, що тут є найбільш цінним і важливим» «для вас», «запропонуйте власну версію подій», допомагає учням розвинути аксіологічну компетентність, яка «включає вміння учнів формулювати оцінки та версії історичного руху та розвитку» [28, с. 89].

Для того, щоб учень мав особисту відношення до предмета та процесу навчання, який він набув, включив свої особисті знання та досвід, а також мав навички та здібності до компетенцій, ви можете встановити наступні вимоги до компетенції - урок історії. :

- освітні цілі кожного уроку мають бути сформульовані відповідно до вимог загальноосвітньої програми щодо предметних компетентностей учнів, тобто освітні цілі спрямовані на розвиток предметних компетентностей;

- виділяти успішність учнів на уроці, а не вчителя («Після цього уроку учні отримують...»);

- чітко відображати очікуваний рівень академічної успішності (обсяг і рівень засвоєння знань, розвиток навичок, цінності);

- На уроках слід систематично використовувати прийоми, призначені для усвідомлення учнями компетенції цілей навчання, висвітлюючи очікувані результати уроку («Вчись на цьому уроці...») і досягнуті результати («Я навчився на цьому уроці сьогодні.. .");

- на кожному уроці слід використовувати систему вправ на розвиток предметної компетентності, відповідну меті навчання;

- мета (очікувані результати) має бути сформульована у відповідних дієсловах (пояснити, визначити, порівняти, аргументувати, оцінити тощо).

Отже, одним із найважливіших завдань вчителя історії є розвиток творчої, соціально активної особистості на уроці та в позаурочній роботі, що неможливе без компетентнісного підходу до навчання.

Педагог-творець вдало поєднує майстерність і творчість, а саме нестандартність роботи і талант у спілкуванні з дітьми. Ми повинні розглядати учня як цілісного суб'єкта в процесі навчання, який усвідомлює себе самостійним, творчим, відповідальним, ерудованим, позитивним і водночас критичним до світогляду, здатним спілкуватися з іншими людьми в будь-якому середовищі.

3.2. Методика використання карт в процесі формування просторової компетентності на уроках історії при вивченні теми «Українські землі часів Другої світової війни: територіальний вимір»

Навички – це сукупність конкретних дій, які поєднують практичні (зовнішні – те, що можна побачити) та інтелектуальні чи духовні (внутрішні – те, що не видно) дії. Вони можуть формуватися на двох рівнях: рівень уміння, який вимагає попереднього обдумування, не автоматизований; рівень навичок - автоматичне завершення. Використовуються такі групи навичок:

- специфічні картографічні навички та вміння, пов'язані зі змістом історико-географічних знань (назви);
- за своєю природою складні міжпредметні логічні досягнення: порівняння, аналіз, узагальнення, пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Наступною метою є вивчення історії розвитку знань, умінь і навичок – пояснити, як географічне положення та природне середовище впливають на історичний процес. Таким чином, працюючи з конкретним історичним явищем чи подією, учень повинен:

- 1) визначити його наявність та місце розташування;
- 2) описує природно-географічне середовище, в якому воно відбувалося, в якому відбувалося;

3) знайти географічні чи природні фактори, що пояснюють хід цього історичного процесу. Це гарантує використання історичної карти.

Картографічні навички поділяються відповідно:

1) картографічний - будь-яке вміння читати карту, що включає читання карти, що означає розпізнавання її умовних знаків, розгляд їх у певному порядку, пояснення, представлення або зміна об'єктів і явищ, зображених символами. Метою читання карти є виявлення наявності на карті явищ, їх ознак, розташування та зв'язку; бачити форми умовної площини фактів, подій, явищ. Опис об'єкта є неповним без статистичних даних, основних розрахунків площі, відстаней та інших цифрових даних. Читання картки складається з основного та підготовчого етапів.

- Підготовчий етап - презентація карти, ознайомлення з нею: дослідження назви, легенди, масштабу - виконання основного аналізу карти. Мета кроку – визначити, чи відображає карта досліджуване явище; оцінити карту (визначити її проекцію, тип масштабу); за допомогою яких передаються зображення, зображені на карті (ознайомлення з легендою).

- Основний етап – визначення географічного розташування об'єктів (визначення координат, меж об'єктів, орієнтування навколо світу, паралелі, меридіани); методика вимірювання (визначення довжини, відстаней за шкалою); Методи опису характеристик окремих компонентів і об'єктів - можливість дати детальний опис.

2) навички та вміння картометрії дають змогу вилучити з карти кількісну інформацію, яка має місце при розв'язанні та поясненні ходу історичних подій. Цифрову інформацію передають не тільки символи на карті, а й графіки, таблиці та діаграми.

3) картаналітичні навички - вміння виділяти окремі частини цілого, розуміти причини організації цього цілого. Аналіз - це один з найвищих рівнів мислення. Розвиток картографічних навичок є підготовчим етапом до розвитку картаналітичних навичок. Це пов'язано з тим, що для виявлення впливу географічних і просторових факторів на історичний процес слід не

перераховувати факти, а відбирати, пояснювати причинно-наслідкові зв'язки, історичні закономірності. Аналіз вимагає використання елементів порівняння, читання та чіткого формулювання висновків і доказів. В основі цієї діяльності лежить вищий вид психічних процесів, тому картаналітичні навички ніколи не переростають у навички. Картографічна підготовка дуже важлива для успіху аналізу. Для цього необхідно показати, що необхідно конкретно проаналізувати.

- уміння знаходити зв'язок між природно-географічними особливостями території та історичними подіями та явищами, що там відбувалися;
- уміння пояснити цей зв'язок;
- вміння розрізнати природно-географічний фактор причини та наслідки в даному контексті;
- знайти регулярні зв'язки;
- здатність доводити конкретне положення або використовувати природно-географічні особливості одного і того ж історичного явища в різних регіонах.

Таким чином, основні картаналітичні навички:

- Підтвердити на карті вплив природно-географічних факторів на наявність чи відсутність історичних явищ, подій;
- Підтвердити на карті особливості одного і того ж історичного явища, прояву подій на різних територіях;
- Створити зв'язок між природно-географічними особливостями території та заняттями, релігійними віруваннями, суспільним ладом і побутом населення;
- Визначити вплив природних умов на розміщення галузей економіки та розвиток сільського господарства;
- Виявити вплив геополітичних факторів на тенденції та характер міжнародних відносин;
- Створення картограм і карт-схем.

На основі опису виконується аналітична діяльність: виявлення причинно-наслідкових зв'язків, пошук історичних закономірностей, виявлення

історичних закономірностей, «пояснення історичного процесу – це можливо завдяки використанню карданалитичних навичок, заснованих на розумовій діяльності, що дає змогу учням інтерпретувати пов'язаний процес. . географічний фактор. Карданалітичні навички не переростають у навички, тобто несвідому автоматичну діяльність» [27; 28-33].

На уроках природознавства у початковій школі учні отримують початкові навички роботи з картами. У них є ідея, що горизонтальна площина представляє територію в її звичайній формі та масштабі, звертаючись до символів лише тоді, коли це необхідно. Учні можуть показати населені пункти, встановити національні кордони. Вони мають уявлення про різницю між історичними та географічними картами.

На перших уроках старшої школи розкриваються картографічні навички та вміння учнів, а особливо чи вміють вони користуватися картографічними символами (легендами), орієнтуватися на об'єктах. Картографічні знання тісно взаємодіють з історичними знаннями. Тому вміння користуватися історичною картою є інструментом для більш усвідомленого сприйняття історичних подій і явищ. Доступ до карт у позакласних заходах допомагає учням вивчати їхні символи.

Коли з'являється нова картка для учнів, у бесіді слід з'ясувати: яку частину землі вона охоплює; який хронологічний період історії він зображує; як клімат залежить від географічної широти і т. д. Необхідно продемонструвати географічні орієнтири, важливі об'єкти, взаємне розташування політичних об'єднань; розкрити особливості меж цього періоду; знайомитися з історичною географією, називаючи на карті старі та сучасні назви; пояснити легенду карти.

Синхронні карти, такі як Друга світова війна та карта світу, слід використовувати одночасно на заняттях для створення спілкування. Для уявлення про простір і місце досліджуваної країни необхідно використовувати як географічні (фізичні), так і історичні або загально-тематичні карти. Вони представляють той самий об'єкт, але в іншому масштабі [20, с.59].

Одночасне використання карти та навчального зображення, яке так чи інакше розкриває символи карти, створює уявлення про реальну місцевість і простір, також сприяє розвитку просторової образності.

Для швидкого пошуку досліджуваних об'єктів рекомендується порівнювати географічні контури великих ділянок з чимось подібним, наприклад: Апеннінський півострів, Скандинавський півострів – статуя лежачого лева, Піренейський півострів – основний профіль, Сицилія – трикутник, Чорне Море – бобове, Каспійське море. Слід підкреслити, що назви півостровів не збігаються з назвами держав, що входять до них. Так розташовувалися на Балканах стародавня Греція, Македонія та Фракія.

Отже, змістовне засвоєння умовно-графічної наочності залежить від розуміння історичних географічних назв. На уроках історії Стародавнього світу учням пропонується перерахувати держави на карті Стародавнього Сходу. Тоді слід зазначити, що Єгипет, Мала Азія називають східними, тому що вони розташовані на схід від Західної Європи тощо. Необхідно допомогти учням визначити приблизний кордон між Європою та Азією. Умовно він визначається на Уральських горах, річці Емба в Каспійському морі, річках Кума і Маники в гирлі Дону, Азовському, Чорному, Мармуровому та Егейському морях, все на карті. З метою пояснення географічних назв на уроках розкривається їх зміст [22, с. 106-107].

Пояснюючи учням важливість роботи з картою, вчитель повинен виходити з пріоритетної точки зору, що історична карта є необхідним і дієвим способом наочно розкрити територіальний вимір теми та показати зв'язки історичного процесу.

Знати карту означає не тільки знати її умовні розділові знаки, символи, міста, кордони, річки тощо, а й бачити складність живої історичної дійсності, економічних, суспільно-політичних і культурних відносин. Навчитися читати карту – основне завдання, якого повинен дотримуватися вчитель історії при передачі інформації учням важливості картографічного матеріалу, починаючи роботу з історичною картою.

При роботі з історичною картою вчитель повинен звернути особливу увагу на те, чи мають учні навички роботи з картою, наприклад:

1) ознайомлення з назвою карти: учень повинен знати, що назва картки відображає тему та її основний зміст; він повинен автоматично вибрати за назвою ті карти, які можуть дати матеріал для виконання завдання;

2) ознайомлення з легендою карти: після вибору карти учень повинен ознайомитися з легендою, зрозуміти значення знаків;

3) ознайомлення з масштабом карти: площа штатів, відстані походів, довжина торгових шляхів допомагають виявити причини тих чи інших історичних подій, щоб учні мали навчитися їх обчислювати. ;

4) "локалізація" означає обмежені місця або діяльність, пов'язану з певними подіями; locate - показати об'єкт, визначити його просторове розташування, фізико-географічне розташування або місце на місцевості. На уроках історії учням необхідно знати розташування певних географічних об'єктів (гори, моря, міста тощо) та історико-географічних об'єктів (територія історичного явища) – локалізація призводить до того, що об'єкт відображається на карті, у деяких випадки зі словесним описом місцезнаходження об'єкта; вчитель повинен досягти рівня автоматичного відображення об'єктів в учнів.

Отже, з цієї точки зору, розглянемо різні методи дослідження історичної карти. На кожному уроці історії має бути розміщена карта епохи. Готуючись до уроку, вчитель повинен уважно розглянути питання, пов'язані з картою, уважно їх розглянути, а потім за допомогою карти переконатися, що кожен учень добре переглядає та демонструє під час використання карти. Перед демонстрацією вчитель усно описує географічне розташування точки чи кордону, місце подій, спираючись на вже відомі орієнтири або посилаючись на фізичну карту (без підписів об'єктів). Підходячи до карти, варто звернути увагу на такі слова: "Дивись! Я тобі покажу на карті!"

На рівні навичок учні повинні вивчити правила показу об'єктів на карті:

- зупинитися праворуч від карти, утримувати курсор вправо;

- під час показу населеного пункту на карті торкніться кінця курсору на відповідній карті та назвіть орієнтир;
  - відображення стану, опис карти має бути вздовж лінії, назви орієнтирів;
  - як орієнтири використовуються знайомі географічні об'єкти - гори, річки, печери, моря, а також географічні об'єкти - міста, держави;
  - річки показати від витoku до гирла;
  - Демонстрація об'єктів повинна бути сказана: північ, південь, захід, схід;
- Уникайте слів: внизу, зверху, справа, зліва.

Знайшовши об'єкт словами і показавши його на карті, вчитель записує на дошці назви, а учні знаходять об'єкт на карті.

Поступово учні набувають «читання» історичної карти, тобто бачення явищ суспільного життя, знаходження ліній порівняння, створення синхронних зв'язків у певних процесах, виявлення результатів цих процесів.

Під час роботи зі старшокласниками цінність карти як джерела знань зростає. Знаючи територію повстання, учні визначають склад повстанців, порівнюють карти різних періодів, викладають основні територіальні зміни тощо.

Щоб перевірити, скільки матеріалу засвоїли учні, потрібно підійти до дошки і запропонувати знайти на карті те, що ви нещодавно продемонстрували. Корисно з відповідних карток дати завдання знайти предмети підручника, показані вчителем на стінній картці.

При перевірці вивченого матеріалу необхідно вимагати від учнів швидкого і точного показу необхідного матеріалу на карті. Приємно, якщо учень увійде в звичку користуватися картою під час відповіді, не чекаючи запиту вчителя. Учні повинні знати, що точність матеріалу на картці так само важлива, як і усна відповідь.

Однією з важливих цінностей є розуміння історичної карти як мініатюрного відображення арени історичних подій.

Іноді на прохання вчителя учні шукають відповідну історичну точку на карті в різних напрямках або, дізнавшись її розташування на звичайній карті,

плутаються, дивлячись на карту іншого масштабу чи кольору. Це свідчить про брак знань. Щоб цього уникнути, вчитель перед показом має навчити як себе, так і учнів усно описувати місцевість (сторони світу, близькість річок, гір, озер, міст тощо).

При демонстрації кордонів держав учень часто малює лінію країни, пофарбовану механічно в один колір. Але це не означає, що він дійсно знає межі. Це необхідно для того, щоб учень міг описати це, показавши на карті. При описі національних кордонів необхідно використовувати не тільки фізико-географічні орієнтири - назви річок, морів, гір, а й назви країн, народів, територія яких межує з кордоном цієї країни. У результаті такої роботи з картою вчитель досягає розвитку в учнів наочних уявлень про кордон [20, С. 60-61].

Коли учні 6 класу вивчають грецьку колонізацію, їхня увага має зосередитися на трьох аспектах проблеми: 1) знати найважливіші колонії; 2) отримати яскраві картини життя колоній, особливо Чорного моря; 3) з'ясувати значення грецької колонізації: розвиток середземноморської торгівлі, поява нових торгових центрів – великих міст (Коринф, Мілет, Афіни та ін.).

У результаті роботи з історичною картою учні повинні набути таких знань і вмінь:

1) знати, що назва карти відображає тему та її основний зміст; історична карта відображає реальність певного хронологічного періоду; може показувати різні події; мінливі події також можуть бути представлені на одній карті, крім того, послідовність часу передається як околиця в просторі; карти мають масштаб; символи розшифровуються в легенді картки;

2) вміти: визначати та називати географічний простір, зображений на карті; визначити порядок і час подій, відображених на карті; правильно читати і словами описувати дійсність на карті; передача компонентів карти географічними засобами; порівнювати явища, позначені на карті; порівнювати розміри територій; знайти карту та назвати героїв легенди; знайти місцевість, показану на малій карті, за картами з відомими відстанями; виділити зміни на

території, нові риси в економіці; використовувати карту для аналізу причин і наслідків подій; аналізувати різні аспекти розвитку народів світу; порівнювати та систематизувати дані з кількох карт; порівнювати різні карти та плани; читати карти [25, с.33].

Пристаючи до знайомства з контурною картою, але й з історичною, слід звернути увагу на хронологічні рамки охопленого на ній періоду. Навчання проходить кількома способами. Спочатку учні заповнюють контурні карти за допомогою настільних карток, потім – за стіною і нарешті – за пам'яттю. Відмінна підготовка вимагає від вчителя вміння виставляти оцінки в ході викладання навчального матеріалу. На початковому етапі практичних занять із заповнення контурної карти використовуються пропуски на дошці двох карток із крейдою. Один з них неправильний. Коли студент аналізує її під час курсу, вчитель правильно заповнює другу картку.

Навчання починається з найпростіших завдань: зробіть коло кордону, напишіть його назву, а також назви міст; вказати дати основних фактів. Потім учні порівнюють таблицю та контурні карти; навчаться розрізняти сушу і море незалежно від площі суші на карті та незалежно від масштабу карти.

При заповненні контурної карти необхідно дотримуватися загальноосвітніх вимог: писати розбірливо і без помилок; фарбуйте так, щоб олівець не виступав за межі зазначеної ділянки; відокремити щось на території, що відрізняється від навколишніх земель.

Як би вчитель не був упевнений, що завдяки роботі на уроці вдалося досягнути розуміння і знання історичної карти, все одно необхідно закріпити ці знання за допомогою домашніх завдань. Зокрема, необхідно вимагати від учнів переглядати історико-географічні та історичні дані з карт підручника та атласу при складанні роботи. Крім того, ви можете вставити контурну карту у свої робочі зошити та ввести історичні та географічні свідчення під час їх вивчення.

Щоб домашня робота була ефективною з картою, вчитель повинен організувати її та систематично контролювати. При написанні домашнього завдання на картці має бути зазначено, яку роботу слід виконати: вказати

країни, що входили до складу держави; описати точні межі; визначити найбільші міста тощо [21, С. 176-177].

Ігри можна використовувати для роботи з історичними картами.

1. «Мовчання»: один учень тихо демонструє об'єкт на карті, інший тихо піднімає руку, підходить до дошки і записує назву об'єкта. Коли хтось каже слово, він вибуває з гри.

2. «Місце із заходу на схід, з півночі на південь»: учні записують на аркуші назви предметів і розставляють їх у правильному порядку. Потім вони показують міста на карті, згадують події, пов'язані з ними:

з півночі на південь: Глухів, Севастополь, Харків, Київ, Хотин, Жовті Води, Одеса, Корсунь-Шевченківський.

із заходу на схід: Чигирин, Львів, Керч, Зборів, Путивль, Чорнобиль.

3. «Додаток 4»: учням пропонують назви міст і сіл, пов'язаних з певними подіями чи місцями. Учні повинні виключити непотрібні й назвати дати, пов'язані з подіями:

1) Переяслав, Яси, Корсунь, Біла Церква;

2) Афіни, Салоніки, Рим, Іракліон.

3) Рига, Москва, Астрахань, Казань.

4. За вербальним описом вчителя учні визначають місце, місто, селище чи територію і показують на карті. Як варіант, виконайте самостійну роботу, якщо учні все записують на аркуші паперу, а потім читають і перевіряють список.

5. Учитель визначає штат, місто чи населений пункт, а учні повинні визначити місце розташування, інші географічні об'єкти та надати коротку історичну довідку.

6. Учитель показує на картці символ, який учні повинні ідентифікувати з легендою картки та назвою [22, с.115-117].

ВИСНОВКИ

Загальні правила використання історичних карт у навчанні можна узагальнити так: жодних уроків історії без карти чи інших картографічних матеріалів проводити не варто; використання карти є практичним і необхідним на всіх етапах навчання: вивчення нової теми, закріплення й узагальнення вивченого, перевірка знань і вмінь учнів; паралельно з освоєнням знань на основі карти необхідно навчати учнів прийомам навчання різними видами картографічних посібників; при переході від однієї карти до іншої забезпечується наступність або співвіднесення із загальною картою або особливостями їх часового взаємозв'язку; робота з настінними та настільними картами ведеться паралельно і, по можливості, злагоджено; постійною складовою домашнього завдання з історії є робота учня з контурною картою з питань нової навчальної теми.

Вважаю, що розробка проблеми формування просторової компетентності учнів на уроках історії потребуватиме подальшої роботи як науковців, так і вчителів-практиків.

По-перше, учні тренують зорову пам'ять, виконуючи завдання. Вони не тільки механічно запам'ятовують місцезнаходження об'єкта, а й визначають його розташування відносно кордону, берегової лінії, річок тощо. Пошукова робота сприяє логічному запам'ятовуванню, яке набагато ефективніше механічного.

По-друге, рухова пам'ять тренується і розвивається, коли учні малюють предмет і підписують його назву.

По-третє, учні набувають картографічних навичок, які є неодмінною передумовою всебічного розвитку особистості та для багатьох є основою її професійного розвитку.

По-четверте, виконання картографічної роботи підвищує дисципліну (виконання певних завдань за певними правилами), уважність (що і як робити), акуратність, пунктуальність.

По-п'яте, робота з контурною картою розвиває естетичний смак.

Кожна програма навчального курсу передбачає засвоєння низки назв географічних об'єктів (рівнини, гори, річки, моря, держави та їх столиці, родовища корисних копалин тощо). А географічні назви вивчаються лише під час роботи з картою.

Просторова компетентність входить до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з географії. Вже в середніх класах учні повинні володіти достатнім картографічним матеріалом, на високому рівні учень аналізує та використовує картографічну інформацію, проявляючи креативність у її використанні. Робота з картами вимагає знання мови карти. Знання цієї мови, рівень цієї майстерності багато в чому визначає рівень географічної та картографічної культури сучасної людини.

Карта – це особливий спосіб відображення реальності у вигляді просторової моделі, яка містить багато інформації для вивчення історії. Можна сказати, що карта – це частина світу, дивовижний витвір людського розуму і руки, це також науковий документ і своєрідний елемент людської культури.

Одним із головних завдань сучасного вчителя історії є формування уявлень учнів про розташування географічних об'єктів на карті, що дає учням місце в навчальній програмі за географічними назвами (географічною номенклатурою), а також знанням розташування та явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінець О.В. Використання ігор на уроках історії у 7-8 класах / Вступна стаття К. О. Баханова. Харків: видавнича група «Основа», 2011. С. 141.
2. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: посібник для вчителя. Харків: Вид. група «Основа», 2012. 127 с.
3. Баханов К. О. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. *Дидактичний словник – довідник*. Запоріжжя: Просвіта, 2002. С. 208.
4. Баханов К. Практика використання ігор у навчанні історії в школі. *Вересень*. 2013. Спецвипуск. С. 37–44.
5. Баханов К.О. Організація особистісно-орієнтованого навчання. *Порадник молодого вчителя історії*. Харків: видавнича група «Основа», 2008. 159 с.
6. Баханов К.О. Посилення розвивальної орієнтації українських підручників з історії з початку ХХІ ст. *Історія в школах України*. 2007. № 3. С. 6–11.
7. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: видавнича група «Основа», 2011. 239 с.
8. Бех І.Д. Психологічні засади побудови виховного простору особистості. *Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали I Міжнародного освітнього форуму (Запоріжжя, 5~7 травня 2010 р.)*. Запоріжжя: ЛПІС, 2010. Ч. 1. С. 12–15.
9. Богданова О. Використання методик розвитку критичного мислення у викладанні історії Стародавньої Греції. *Історія України*. 2005. №10.
10. Буряк В. К. Навчальна діяльність у комп'ютерному середовищі. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 14–17.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. 1440 с.
12. Вишковський І. Методи пізнавальної діяльності. *Психолог*. 2004. №21–22. С. 100–114.

13. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
14. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу. К.: Літера ЛТД, 2018.
15. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник К.: ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
16. Головань Т. Пізнавальний інтерес як чинник підвищення ефективності процесу навчання. *Рідна школа*. 2004. №6. С. 15–18.
17. Гордієнко С. Деякі методичні поради щодо активізації пізнавальної діяльності учнів під час навчання. *Початкова освіта*. 2004. №37. С. 8–9.
18. Грицюк В.М., Лисенко О.Є. Одеська оборонна операція 1941. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* К.: Наукова думка, 2010. Т.7: Мл - О.- С.539.
19. Десятов Д.Л. Методика розвитку історичного мислення засобами наочності. Х.: ВГ «Основа», 2008. 141 с.
20. Дряпіка В. І. Розкриваючи естетичні цінності українського народного мистецтва. Кіровоград: ТОВ „Імекс ЛТД“, 2002. 151 с.
21. Дряпіка В. І. Розкриваючи естетичні цінності українського народного мистецтва. Кіровоград: ТОВ „Імекс ЛТД“, 2002. 151 с.
22. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності. Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. 192 с.
23. Желіба О. В. Методика роботи з умовно-графічною наочністю на уроках всесвітньої історії в 10-11 класах. *Історія та правознавство*. 2006. №16(80). С. 1-24.
24. Желіба О., Кропив'янський С. Всесвітня історія в документах, завданнях, графіках, схемах, таблицях. *Історія України*. 2007. №2–3.
25. Кайдановська О.О. Формування творчого мислення майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення основ композиції: Автореф. дис.

- кандидата пед. наук / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2004. 20 с.
26. Карпова Л.Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харків.держ.пед.ун-т ім.Г.С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.
27. Комаров Ю., Мисан В., Осмоловський А., Білоножко С., Зайцев О. Історія епохи очима людини : навч. посіб. К.: генеза ,2004.
28. Ладиченко Т. Аналізуючи різні погляди, виробляти власне історичне мислення (Лабораторно-практичні роботи з документами). Всесвітня історія. 11 клас . *Історія в школах України*. 2003. №3. С. 27–29.
29. Летошко О. Формування в учнів просторової компетенції засобами електронних картографічних джерел. *Історія України*. №10 (698). 2011. С. 13 – 16.
30. Микитів О. Графік як основний різновид інфографії. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: «Молода наука – 2011»*. Запоріжжя, 2011. Т. V. С. 292–296.
31. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії. Х.: вид. «Основа», 2007.
32. Моргун В., Моргун Л. Використання комп'ютерних технологій в освіті. Вид. «Шкільний світ» Профтехосвіта, 2010. № 12.
33. Осадчук Р. До проблеми організації самостійної роботи учнів у профільному навчанні. *Історія в школі*. 2006. №4. С. 23-25.
34. Осадчук Р. Особливості самостійної роботи учнів у профільному навчанні. *Історія в школі*. 2007. №7-8. С. 13–16.
35. Островський В. Методика конструювання тестових завдань з використанням візуальних історичних джерел. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2011. № 10. С. 28–37.
36. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
37. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі. К. : Генеза, 2005.

38. Пометун О., Сущенко І. Як розвивати критичне мислення учнів. *Заступник директора школи*. 2017. № 8(серпень 2017). С.10–19
39. Пометун О.І., Н.М. Гупан Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу. К.:УОВЦ «Оріон», 2018.
40. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе: Учеб. для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 2003. 240 с.
41. Терно С. Дидактика історії чи методика навчання історії. *Історія в школах України*. 2004. №6. С. 25.
42. Треф'як Я. І., Новицький І.В. Термінологічні диктанти, дидактичні та інтелектуальні ігри на уроках історії. 7 клас. Тернопіль: Мандрівець, 2011. С. 72.
43. Фідря О. Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів. *Історія в школі*. 2003. №3. С. 18 - 23.
44. Фідря О. Чи можливо зрозуміти історію? (Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів). *Історія в школах України*. 2004. № 5. С.2–7.
45. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція й картографічні вміння та навички у шкільних курсах історії. *Історія в школах України*. 2008. № 5. С.25–30.
46. Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії : методичні рекомендації. К.: Інститут педагогіки, 2017. URL:
http://undip.org.ua/upload/files/e_lib/Методичні_рекомендації_фрагмент.pdf
(дата звернення 24.10.2019).
47. Чулков О.Ю. Асоціації та асоціативні зв'язки на уроках історії // *Історія та правознавство*. 2008. №8. С.5-9.
48. Шеремет М. До проблеми формування критичного мислення особистості. *Історія в школі*. 2006. №.7–8. С.15–17.
49. Языков О.І. Моделювання особистісно орієнтованої виховної системи приватної загальноосвітньої школи. *Педагогіка формування творчої*

особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2009. Вип. 5(58). С. 495–500.

50. Язиков О.І. Особистісно-орієнтовані педагогічні комунікації в приватних закладах освіти. *Вища освіта в XXI столітті: Матеріали 10 ювілейної міжнар. наук.-метод. конф., 17-19 вересня 2003 р., м. Севастополь.* Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2003. С. 56–60.

ДОДАТКИ

Додаток А

Просторова компетентність у курсах історії в основній школі у

Державному стандарті

	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Знання	Історичний простір, навколишнє середовище, клімат; людина, місце і роль людини у природі.	Людина і природа в Середні віки.	Експансії, колоніальні імперії, формування національних центрів держав.	Потреби людини і суспільства, економічні ресурси, господарське життя, виробнича діяльність, територіальний поділ світу.
Вміння і навички	Порівняння способів господарювання на основі інформації про життя людини, пояснення закономірностей історичного розвитку, показ центрів найдавніших цивілізацій.	Визначення причин, передумов, наслідків історичних подій.	Визначення впливу географічного фактору на історичні події та явища.	Вміння аналізувати та узагальнювати вплив географічних факторів на історичні події та явища.

ТЕМА ПРОГРАМИ: Україна в роки II Світової війни.

ТЕМА УРОКУ: «Українські землі в роки Другої світової війни: територіальний вимір».

МЕТА УРОКУ:

Навчальна: сформувати систему нових знань, навчити обробляти джерела інформації, систематизувати та застосовувати нові знання для розв'язування творчих завдань, розширити знання учнів про події війни в Одеській області.

Розвиваюча: сприяти розвитку історичного та аналітичного мислення при вирішенні творчих та практичних завдань, розвивати навички роботи із різними джерелами інформації і роботи в групі.

Виховна: формування у учнів свідомого ставлення до пам'яті про всесвітньо історичне значення Перемоги; виховання активної громадянської позиції; сприяння розвитку зацікавленості та шанобливого ставлення до історії рідного краю.

Очікувані результати. Після цього уроку учні зможуть:

- усвідомлювати важливість збереження історії рідного краю;
- удосконалювати навички пошукової діяльності, критичного мислення;
- удосконалити предметні компетентності, у першу чергу інформаційну, мовленнєву, логічну, просторову, аксіологічну;
- аргументовано висловлювати власну думку стосовно подій у Другій світовій війні в нашому краї.

Стратегія навчання сучасного уроку історії України – розвиток особистісного потенціалу учня, індивідуалізація навчального процесу.

Конкретизовані цілі у вигляді діяльності учнів: учні відтворюють, пояснюють, видозмінюють, узагальнюють, знаходять причинно-наслідкові зв'язки, оцінюють значущість отриманої інформації про наш край у роки війни.

Компетентності, які формуються: у галузі самостійної діяльності

(основані на засвоєнні засобів надбання знань із різноманітних джерел інформації) в історичній галузі, сфері ІКТ.

Міжпредметні зв'язки: – за типом: інтеграція змісту навчального матеріалу з предметів «всесвітня історія», «краєзнавство», «історія рідного краю»; – за видами: між теоретичним матеріалом історії України і виробничим навчанням – за способами і формами реалізації: комплексне використання попередньо набутих учнями знань і умінь з різних навчальних предметів

Матеріальне забезпечення: карта, ноутбук, проектор, відео – матеріали, плакати, презентація на тему.

Джерело мотивації – внутрішнє (інтерес до проблеми уроку самого учня)

Джерела інформації – використання нових інформаційних технологій, комп'ютерних та мережевих інформаційних систем, бібліотечні фонди ПТНЗ, книга В.Я. Буковського «Гірка правда» (про події в нашому краї в ХХ столітті)

Методи навчання: інтерактивні; інформаційні: робота з історичними документами, робота з картою, робота в мережі Інтернет, евристичні.

Тип занять – фронтальний, інтерактивний (груповий).

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина: перевірка присутніх на уроці, перевірка готовності учнів до уроку. Повідомлення теми програми , теми уроку.

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

2.1. В складі яких держав знаходились українські землі напередодні II Світової війни ?

2.2. Коли і якою подією почалась II Світова війна?

2.3. Коли і в наслідок яких подій Західна Україна увійшла до складу УРСР і СРСР?

2.4. Як називався німецький план окупації України ?

2.5. Визначте поняття : Голокост, рух опору, мобілізація, евакуація.

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.

1. Оборона Одеси.

Розповідь вчителя , з переглядом презентації на тему : «Наш край в роки Другої світової війни»

З початку війни 23 червня 1941 в Одеській області почалась мобілізація військовозобов'язаних і евакуація заводів, фабрик, державних установ (до 13 серпня). В плані «Барбароса» не виділялись німецькі війська для захвату Одеси Гітлер доручив взяти Одесу своєму союзнику – Румунії. 300 тисячна Румунська армія виконувала цю задачу. 5 серпня 1941 р. в наказі Ставки Верховного головного командування висувалася категорична вимога «Одесу не здавати і обороняти до останньої можливості». Почалась героїчна оборона Одеси. (73)

19 серпня був створений Одеський оборонний район. Одесу захищали Приморська армія, Одеська військово-морська база, частина кораблів Чорноморського флоту.

Для румунського командування проблема успіху під Одесою стала питанням престижу.

До Одеси, на станцію Вигода прибував Антонеску і наказав остаточно взяти Одесу до 24 серпня. На цей день, день його народження було призначено парад румунських військ на Соборній площі в Одесі.

19 серпня 1941 р. ворогу вдалося захопити Білявку і Одеса була відрізана від водопостачальної станції «Дністер» і осталась без питної води. В спекотний жаркий серпень і вересень в Одесі вводять картки на воду. Румуни розповсюджували листівки, призиваючи Одеситів здати місто і тоді відразу окупанти дадуть воду . Колишній захисник Одеси Григорій Поженян згодом створив фільм «Жага». В основу картини лягли реальні події, як група розвідників у 1941 році врятувала ізниваючій від спраги місто, відбивши у фашистів на деякий час насосну станцію в м Біляївці, на Дністрі, звідки в Одесу подавалася вода.

26 серпня 1941 р. румунське командування попросило в німців допомоги. Але Одеса відчувала нестачу не тільки води, а й зброї. Цю проблему мешканці міста вирішували самі і, іноді як кажуть, «по одеські»

Подивитесь відео - матеріал і знайдіть відповідь на питання:

- Що виготовляли в окупованій Одесі для фронту? (Танки-«НІ», міномети, бронепоезди, міни, запали для гранат, ремонтували літаки.)

Є ще один не всім відомий героїчний епізод оборони Одеси.

Подивитесь відеоматеріал і знову спочатку запитання:

- Про яку операцію іде розмова? (Григорівський десант)

- В чому полягало її значення? (ліквідація дальнобійної батареї, яка обстрілювала Одеський порт. (22 вересня 1941.р)

26 серпня 1941 р. румунське командування попросило в німців допомоги. Після падіння Перекопа і захвата частини Кримського півострову захищати Одесу не було сенсу. Тому в ніч на 16 жовтня за наказом Ставки Верховного головного командування відбулась евакуація захисників Одеси. За одну ніч і без втрат було евакуйоване до Севастополя 86 тисяч військових, 15 тисяч цивільного населення, 1158 автомашин, 462 гармати, 14 танків, 36 бронемашин, 163 трактори, и 25 тисяч тон інших вантажів. Евакуацію прикривала 411 берегова батарея.

Запитання : В чому полягало значення оборони міста?

(Вона дала можливість Чорноморському флоту впродовж другої половини 1941 р. контролювати акваторію Чорного моря. Більше 2 місяців захисники міста скасовували біля його стін 18 дивізій, вивели з ладу понад 160 тисяч солдат і офіцерів противника, до 200 літаків і 100 танків

Оборона Одеси посприяла зриву гітлерівського плану «блискавичної війни».

2.Румунсько - німецький окупаційний режим в Одеській області.

Гітлер передав Одеську область Румунії. Ця територія увійшла в губернаторство «Трансністрія». На його чолі стояв адвокат професор Алексяну. Але залізниці, мости, порти, населені пункти де проживали німецьке

населення були в руках німців. Таким чином, в крає була встановлена румунсько-німецька окупація, яка тривала 907 днів.

Створення малих груп і організація роботи з історичними джерелами.

По закінченню роботи учні роблять повідомлення.

2.1. Політика терору і репресій.

Масове залякування терор репресії румунсько-німецькі окупанти вважали найефективнішим засобом правління. Вже в жовтні почались масові репресії і за кілька днів в Одесі було знищено 20 тисяч громадян. За весь період окупації (907днів) в місті загинуло 82 тисячі мешканців, 78 тисяч осіб були вивезені на примусові роботи.

Після визволення краю Спеціальна комісія встановила що за період окупації в краю було знищено більше 200 тисяч осіб.

2.2. Голокост на Одещині.

Процес знищення єврейського населення Одеси набув планового характеру Антонеску вимагав від губернатора «Трансністрії» Алексяну «очистити Одесу від євреїв.

Радгосп Богданівка Доманівського району закатовані тільки за офіційними даними 116 тисяч осіб. Є відомості про в'язнів гетто (концтаборів), утворених на території „Губернаторства Трансністрії” (у Бершаді, Балті, Березівці, Могилеві-Подільському, Чечельнику, Доманівці, Копайгороді та ін. - всього 144 гетто)

За даними історика дослідника Володимира Буковського в селі Єгорівка Роздільнянського району 23 листопада 1941 р. було розстріляно близько 700 євреїв. Нині на цьому місті встановлено пам'ятний знак.

2.3. Економічна політика окупантів.

Окупанти в нашому краї ввели загальну трудова повинність для всіх від 16 до 60 років. Були випадки коли працювали діти з 7 років. Колгоспи, радгоспи не були знищені, а землю роздавали тим, хто мав «особливі заслуги» перед окупантами.

Спеціальні команди румунської армії вивозили з заводів, фабрик, МТС,

все що було можливо вивезти до Румунії.

Активно велось пограбування Одеських музеїв, вивозились археологічні цінності. 55 тисяч дорослих і 22 тисячі дітей були вивезені на примусові роботи до Німеччини.

2.4. Рух Опору в краї.

На північ Одещини в невеличких лісах Кодимського району діяли партизани. Вони підривали поїзди, залізничні мости, роздавали продовольство населенню. Майже в кожному районі діяли невеликі підпільні групи. Такою групою в Роздільній курував залізничник Карпов. Підпільшики розповсюджували сводки з фронту, зірвали відправку в Німеччину великої кількості худоби і продовольства.

На кінці 1943 р. на ділянці Веселий Кут – Мігаєво підірвали залізничний міст, по якому вивозилися матеріальні цінності. При визволені Роздільної не допустили знищення німцями складів з зерном.

Радянські партизани: Молотцов Бадаєва, Межигруська, Яша Гордієнко.

Але найкращою базою для руху Опору були катакомби в селах Усатове і Нерубайське В Одесі існувала підпільна організація українських націоналістів.

Перегляд відео – матеріалу про діяльність загону Молодцова-Бадаєва

3. Вигнання окупантів з нашого краю в 1944 році

Наш край було визволено під час Одеської операції в березні-квітні 1944 року військами 3-го українського фронту під командуванням Радіона Малиновського.

Звільнення Південної України

Одеська операція

26 березня –
14 квітня 1944 р.

На Одесу

Визволителі на "Віллісі". Одеса, 10 квітня 1944 р.

Суть: звільнення Одеси та частини причорноморських територій.

Частини Червоної армії проходять вулицями звільненої Одеси 10 квітня 1944 р.

27-28 березня 1944 головні сили 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Родіона Яковича Малиновського форсували Південний Буг і розгорнули рішучий наступ в напрямку Миколаїва та Одеси. 28 березня радянські війська звільнили Миколаїв. 6-а німецька армія під тиском загрози, яка була над її лівим флангом і тилом, змушена була почати відхід.

30 березня на лівому крилі фронту військами 28-ї армії за допомогою морського десанту було звільнено місто Очаків. Вже 4 квітня 37-а армія і кінно-механізована група оволоділи залізничним вузлом Роздільна і відрізали останню залізничну гілку, що з'єднувала між собою війська противника.

З 3 на 4 квітня війська 4-го кубанського козачого корпусу генерала Плієва визволили Роздільну та Лиманське. Ми маємо з Вами можливість послухати спогади учасника тих подій нині мешканця нашого селища Шуляк Михайло Спиридоновича.

10 квітня 1944 під час Одеської операції, проведеної 26 березня - 14 квітня 1944, військами 3-го Українського фронту була звільнена Одеса. Того ж дня над знаменитим Оперним театром здійнявся червоний прапор. Це стало символом визволення міста від окупації.

У ніч на 10 квітня війська 8-ї гвардійської, 6-й і 5-ї ударної армій при сприянні партизан після короткої артилерійської підготовки атакували супротивника в Одесі. Війська 8-ї гвардійської армії увірвалися в західну частину міста, а з'єднання 6-й і 5-ї ударної армій тиснули на ворога з півночі і північного заходу. На 10 годину ранку 10 квітня Одеса була повністю звільнена радянськими військами. Ворог втратив під Одесою 160 тис. солдатів і офіцерів

IV. Закріплення нового матеріалу.

- 4.1. Назвіть період оборони Одеси.
- 4.2. Які військові частини захищали Одесу ?
- 4.3. Що виготовляли мешканці Одеси для фронту під час оборони?
- 4.4. В чому полягало завдання Григорівського десанту?
- 4.5. Як називалась зона окупації, куди входила область ? Хто здійснював окупаційний режим ?
- 4.6. В чому полягало економічне пограбування краю ?
- 4.7. Наведіть приклади Голокосту на Одещині ?
- 4.8. Наведіть приклади Руху Опору в краї. Назвіть діячів партизанського руху.
- 4.9. Коли і які війська вигнали окупантів з нашого краю ?
- 4.10. Скільки років визволення Одещини виповнюється в цьому році

V. Підведення підсумків.

Головне : дбати про єдність і мир в Україні!

Оцінки за урок.**VI. Домашнє завдання.**

Зустрівшись із мешканцями Вашого села, які мешкали там в роки війни, використовуючи інші джерела інформації, скласти невеличке оповідання про події війни в Вашому населеному пункті.

Завершити презентації по діячам та героям війни.